

Міністерство освіти і науки України
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
Педагогічний факультет
Кафедра початкової та дошкільної освіти

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ СТУПЕНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»**

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ
ШКОЛИ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

Виконала:

студентка педагогічного факультету
спеціальності 013 “Початкова освіта”

Гурай Іванна Вікторівна

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент

Мельничук Лілія Борисівна

Рецензент:

кандидат педагогічних наук,
доцент Рівненського державного
гуманітарного університету

Боровець Олена Віталіївна

Рівне – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП		3
РОЗДІЛ 1	ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ	10
1.1.	Формування еколого орієнтованого майбутнього фахівця початкової освіти як психолого-педагогічна проблема	10
1.2.	Зміст, форми та методи екологічного виховання молодших школярів	20
1.3.	Виховний потенціал народної педагогіки у контексті екологічного виховання учнів початкової школи	35
Висновки до розділу 1		41
РОЗДІЛ 2.	СТАН ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	42
2.1.	Критерії, показники та рівні готовності майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів	42
2.2.	Педагогічний аналіз рівнів готовності майбутніх педагогів до екологічного виховання учнів початкових класів	48
2.3.	Модель професійної підготовки майбутніх педагогів початкової освіти до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки	57
Висновки до розділу 2		66
РОЗДІЛ 3	ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ	68
3.1.	Методика професійної підготовки майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки	68
3.2.	Аналіз результатів дослідження	83
3.3.	Методичні рекомендації щодо удосконалення підготовки майбутніх педагогів до екологічного виховання молодших школярів	88
Висновки до розділу 3		91
ВИСНОВКИ		93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		99
ДОДАТКИ		109

ВСТУП

Актуальність дослідження. Процес розвитку й виховання екологічно культурної особистості молодшого школяра, з урахуванням того, що для нього в подальшому житті екологічна освіченість та екологічні знання мають стати пріоритетними, потребує якісно нових підходів до екологічної підготовки педагогічних кадрів, здатних не лише збудити прагнення до знань, а й оволодіти способами їх самостійного здобування та подальшого використання.

Водночас, цілком очевидним є протиріччя між ускладненим соціальним замовленням, пов'язаним з особистісно-професійною підготовкою вчителя, і усталеною практикою, що віддзеркалює екологічну орієнтацію педагога переважно на репродуктивний характер виконання професійних функцій. У зв'язку з цим назріла необхідність відмовитися від стереотипів підготовки майбутніх учителів, зокрема, до екологічно-компетентного стимулювання пізнавальної активності учнів. Перед педагогічним закладом вищої освіти постає завдання – підготувати студентів до еколого-педагогічної діяльності, в якій засвоєння знань, умінь і навичок з цілей освіти перетворилося б на засоби розвитку екологічної активності учнів. Школі потрібен учитель, здатний підтримувати й розвивати екологічну активність школярів. Учитель повинен уміти поєднувати зміст шкільної програми з інтересами дітей. Оволодіння такою здатністю якраз і становить сутність готовності майбутніх учителів початкової школи до розвитку екологічної активності учнів молодших класів.

Значною мірою це залежить від професійних якостей і вмінь учителя. Основна мета вчителя, який здійснює екологічний розвиток школярів, полягає в забезпеченні зовнішніх і внутрішніх умов присвоєння учнем екологічного досвіду, накопиченого людством. Керуючись цією метою, майбутній учитель початкових класів розкриває перед учнями засоби і способи пізнання навколишнього світу, формує основи екологічної культури учнів.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства активне впровадження ідей екологічної освіти й виховання регламентовано Національною доктриною розвитку освіти України у XXI ст., Концепцією

Нової української школи, Концепцією екологічної освіти в Україні, Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр., Педагогічною Конституцією Європи тощо. Питання реалізації зазначених документів пов'язано з внесенням коректив у професійну підготовку майбутніх фахівців, у тому числі й майбутніх учителів початкової школи.

У теорії й практиці вищої педагогічної освіти накопичено значний досвід, що є основою формування цінностей у майбутніх фахівців початкової освіти загалом та ціннісного ставлення до навколишнього середовища у підростаючого покоління зокрема. Насамперед, це наукові праці, в яких розкрито теоретико-методичні основи екологічної освіти й виховання у вищій школі (О. Біда, Л. Білик, Ю. Бойчук, Н. Демешкант, Н. Лисенко, Л. Лук'янова, В. Онопрієнко, О. Плахотнік, Н. Рідей, Г. Тарасенко та ін.), посилення ролі екологічної домінанти в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти (К. Гуз, В. Ільченко, Г. Пустовіт, С. Шмалей та ін.).

Формуванню ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи своїх працях приділяли увагу Н. Бібік, І. Пальшкова, О. Савченко, Л. Хомич, Л. Хоружа та ін. Проблема ціннісного ставлення до навколишнього середовища у процесі професійної підготовки зазначених фахівців розглянута також у дослідженнях Н. Борисенко, Н. Граматик, Н. Казанішеної, М. Хроленко та ін.

Одним із дієвих засобів досягнення екологічної вихованості дітей молодшого шкільного віку виступають народні традиції – своєрідне соціокультурне явище, що містить вагомий виховний потенціал, який передається з покоління до покоління, збагачуючись новим змістом, трансформуючись відповідно до конкретного історичного етапу розвитку суспільства.

Шанобливе ставлення до природи, орієнтація на її збереження і примноження – характерна риса українського народу, що набула віддзеркалення в його звичаях і традиціях, які визначаються багатограним спектром народних засобів та форм освоєння дітьми довкілля через безпосереднє та опосередковане спілкування з природою.

Основи виховання школярів засобами української народної культури висвітлено у працях М. Драгоманова, О. Духновича, М. Костомарова, П. Куліша, І. Огієнка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського. Серед сучасних дослідників зазначеної проблеми виокремимо О. Вишневського, Л. Гуцан, В. Кузя, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Тименка, К. Чорну.

Аналіз науково-джерелознавчого базису та досвіду практичної роботи у закладах вищої освіти України дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки недостатньо досліджень з проблеми обґрунтування й розроблення теоретико-методичних засад підготовки майбутніх вчителів початкової школи до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки.

Відтак, протиріччя, що виникло між соціально-педагогічними потребами у здійсненні екологічного виховання молодших школярів і недостатнім рівнем підготовки до нього вчителя початкової школи зумовило вибір теми магістерського дослідження: **«Підготовка майбутніх вчителів початкової школи до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки»**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність методики підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки.

Завдання дослідження:

1. Науково обґрунтувати педагогічну сутність і структуру феномена «готовність майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів».
2. Розкрити значення народної педагогіки в екологічному вихованні учнів початкової школи
3. Виявити критерії, показники їх прояву, охарактеризувати рівні готовності майбутніх учителів початкової ланки освіти до екологічного виховання молодших школярів.

4. Визначити педагогічні умови ефективної підготовки майбутніх учителів початкової ланки освіти до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки.

5. Розробити й експериментально апробувати модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки.

Об'єкт дослідження – процес професійно-педагогічної підготовки вчителя початкової ланки освіти.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи підготовки майбутніх учителів початкової школи до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки.

Гіпотеза дослідження – процес підготовки майбутніх фахівців початкової освіти до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки буде більш ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови: включення в зміст професійної підготовки студентів матеріалу екологічного спрямування; використання оптимальних традиційних та інноваційних форм і методів; організація освітнього процесу засобами взаємозв'язку теоретичної й практичної підготовки на основі впровадження народознавчих технологій.

Методи дослідження: для розв'язання окреслених завдань, досягнення мети, перевірки гіпотези дослідження використано загальнонаукові методи теоретичного рівня: вивчення й аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури вітчизняних авторів з проблеми екологічного виховання молодших школярів; узагальнення науково-теоретичних і дослідних даних для побудови моделі та з'ясування умов підготовки майбутніх учителів екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки; вивчення й аналіз досвіду діяльності закладів вищої освіти; узагальнення передового досвіду та методи емпіричного дослідження (анкетування, спостереження, бесіди, вивчення практичної діяльності студентів під час проходження педагогічної практики, самооцінка, психологічні методики, анкетування тощо)

для розробки і перевірки методики підготовки майбутніх учителів початкової ланки освіти до екологічного виховання молодших школярів; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний) з метою перевірки дієвості моделі підготовки майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів, моделювання педагогічних ситуацій, статистичні методи для обробки та інтерпретації експериментальних даних.

Етапи й організація дослідження.

На першому етапі (вересень-жовтень 2019 р.) обґрунтовано актуальність проблеми; з'ясовано стан її розробленості в науково-педагогічній літературі; визначено програму та методику дослідження; проведено констатувальний експеримент.

На другому етапі (листопад-січень 2019-2020 рр.) проведено констатувальний експеримент з метою діагностики рівнів практичної готовності майбутніх учителів початкової освіти до окресленої діяльності; створено модель і технологію підготовки майбутніх педагогів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки; розроблено навчально-методичні матеріали для проведення експериментальної роботи; проведено формувальний експеримент шляхом впровадження в освітній процес закладу вищої освіти експериментальної технології та корекції програми виробничої практики; узагальнено проміжні результати експерименту.

На третьому етапі (лютий-жовтень 2020 р.) здійснено експериментальну перевірку ефективності розробленої моделі та технології підготовки майбутніх педагогів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки; проведено формувальний і контрольний експерименти; сформульовано загальні висновки і рекомендації щодо впровадження теоретичних та практичних результатів дослідження в освітній процес педагогічних закладів вищої освіти; визначено перспективи подальших наукових пошуків у сфері досліджуваної проблеми.

Експериментальна база дослідження – Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янчука, Інститут педагогічної

освіти, педагогічний факультет. Дослідженням охоплено 42 майбутніх учителів початкових класів III курсу педагогічного факультету Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука спеціальності 013 «Початкова освіта». Студентів було диференційовано на 2 групи – контрольну та експериментальну, по 21 представнику з кожної групи.

Наукова новизна: *вперше* розроблено модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки і визначено педагогічні умови її реалізації; *конкретизовано* сутність і компонентну структуру готовності майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки; *уточнено* поняття «екологічне виховання», «екологічна вихованість», «професійна підготовка майбутніх вчителів до екологічного виховання молодших школярів»; визначено критерії, показники, якісні характеристики рівнів зазначеної готовності; *подальшого розвитку* дістала методика підготовки майбутніх учителів початкової ланки освіти до екологічного виховання молодших школярів.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що розроблено й експериментально апробовано: методику діагностики рівнів сформованості готовності майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів; модель та технологію підготовки майбутніх вчителів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки.

Основні положення та висновки дослідження доцільно використовувати під час розробки методичних матеріалів для самостійної, індивідуальної роботи студентів; результати дослідження можуть бути використані для оновлення змісту лекційних, практичних занять з фахових методик початкової освіти, організації педагогічної практики.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри початкової та дошкільної освіти ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка» С. Дем'янчука, студентському науково-практичному семінарі «Психолого-

педагогічні засади формування освітнього середовища НУШ в умовах особистісно-зорієнтованого навчання» (4 червня 2020 р.), студентській науково-практичній конференції «Сучасні психолого-педагогічні дослідження: теорія та практика» (23 листопада 2020 р.).

Публікації. Основні положення магістерського дослідження висвітлено у наступних публікаціях:

1. Гурай І.В. Екологічне виховання учнів початкової школи на національних традиціях та звичаях українського народу. *Збірник студентських наукових праць*. № 1 (13). Рівне: РВЦ МЕГУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2020. 263 с. С.25-31.

2. Гурай І.В. Критерії, показники та рівні готовності майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів. *Збірник студентських наукових праць*. № 2 (14). Рівне: РВЦ МЕГУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2020. 240 с. С.25-31. С. 40-47.

Структура та обсяг дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (92 найменування). Загальний обсяг роботи – 122 сторінок, основний текст дослідження викладено на 98 сторінках. Робота містить 8 таблиць, 3 рисунка. Додатки розміщено на 23 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ

1.1. Формування еколого орієнтованого майбутнього фахівця початкової освіти як психолого-педагогічна проблема

Виявлення та оцінювання ціннісних пріоритетів сучасного вчителя початкової школи, розвитку його аксіосфери, дослідження специфіки еколого ціннісних орієнтацій у процесі його професійної підготовки показало, що ці аспекти набувають сьогодні стратегічного характеру, а їх вирішення є найважливішим і найактуальнішим завданням вищої педагогічної школи.

Проблему цінностей екологічно орієнтованої особистості майбутнього фахівця початкової освіти розглянуто в контексті їх підготовки до здійснення природознавчої освіти у початковій школі (О. Біда), формування екологічної свідомості (М. Хроленко), екоцентричного світогляду (Н. Борисенко), екологічної відповідальності (Н. Граматик) вказаних фахівців, процесу їх підготовки до екологічного виховання молодших школярів (Н. Казанішена), до використання засобів природотерапії у майбутній професійній діяльності (І. Малишевська), до краєзнавчої роботи у початковій школі (М. Кузьма-Качур) тощо.

Аналіз праць вищезазначених учених дає змогу зробити висновок про відсутність єдиного методологічного підходу до визначення поняття «екологічні цінності». Різномічність і багатогранність його проявів свідчить про неоднозначність та комплексний характер цієї категорії [6, с. 76].

Поняття «екологічні цінності» тлумачиться як особистісно зумовлена значущість об'єктів довкілля в межах соціального буття, що визначається прийняттям екологічних очікувань та установок, емоцій, знань, переконань, намірів, дій, оцінок щодо сучасних і майбутніх подій екологічного змісту [4, с. 31]. Дефініцію «екологічні цінності майбутнього вчителя початкової школи»

розглядаємо як особистісно зумовлену значущість об'єктів довкілля в межах соціального буття, що визначається прийняттям екологічних очікувань і установок, емоцій, знань, переконань, намірів, дій, оцінок щодо екологічної та еколого-педагогічної діяльності [5]. Екологічні ціннісні орієнтації особистості визначаємо як смислові утворення, що формуються в результаті опанування нею екологічних цінностей.

Велике значення для розв'язання проблем підготовки вчителя до професійної діяльності мали фундаментальні дослідження Н. В. Кузьміної, В.О.Сластьоніна, О. І. Щербакова. Крім зазначених вище науковців питання загальнопедагогічної підготовки знайшло своє розв'язання у працях сучасних педагогів: О. О. Абдуліної, Л. М. Ахмедзянової, І. М. Богданової, Н. М. Боритко, В. М. Володько, Ф. Н. Гоноболіна, Г. С. Сухобської, Н. Ф. Тализіної, Г.В.Троцько, М. Л. Фрумкіна, Р. І. Хмелюк, а також психологів Л. В. Войтко, С.Д. Максименко, В. А. Семиченко та ін. Вирішенню важливих питань професійної підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів сприяють положення психологів: Д. Беха, Л. С. Виготського, та багатьох інших; філософів: І. А. Зязюна, В. С. Лутая; педагогів: А. С. Макаренка та інших.

Педагогічна енциклопедія розкриває поняття «професійна підготовка» як «сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної роботи з певної професії; процес повідомлення учням відповідних знань й умінь» [64, с. 73].

Ефективність процесу професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів молодших класів багато в чому визначається системою виховання майбутнього фахівця.

У контексті підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів ми звертаємо увагу на можливості інтегрування ним принципів екологічного виховання в процес формування екологічної культури учнів. Це підготовка майбутніх вчителів до екологічного виховання на кожній навчальній дисципліні, виховуючи почуття турботливого та відповідального ставлення до навколишнього світу, правила поведінки людини

в природі, а також обов'язки людства перед природою тощо.

Навчальний етап цієї діяльності пов'язаний з необхідністю соціальної діагностики та вивчення даної проблеми. На жаль, як показує практика, у вітчизняній літературі немає достатньо ясного визначення проблеми екологічного виховання, що в кінцевому результаті обумовлює недостатній опис та можливість знаходження рішення даної проблеми. Також відсутні ясне уявлення ключових понять, що стосуються екологічного виховання в закладах освіти педагогічного профілю [77].

Визначальним для процесу підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів молодших класів є не тільки зміст діяльності самого майбутнього вчителя, а і його обізнаності, вмінням зрозуміло доносити та пояснювати отримані знання до учнів, а також навчити школярів застосовувати ці знання на практиці.

На нашу думку, значущим недоліком у підготовці майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання: рівень екологічних знань, умінь і навичок студентів є недостатніми для успішної побудови навчально-виховного процесу в початковій школі; види діяльності, які передбачені чинними навчальними планами, програмами, сприяють формуванню лише поверхових уявлень студентів про сутність, компоненти, об'єкти екологічного виховання; майбутні вчителі початкових класів мають обмежений арсенал методів та засобів екологічного виховання.

З огляду на це особливого значення набуває проблема оновлення освітнього процесу підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання молодших школярів.

На сучасному етапі викладання дисциплін традиційні принципи наочності і наступності повинні доповнюватися принципами розвивального навчання, науковості, систематичного і послідовного навчання. Ці принципи дійсно можуть допомогти студентам на методологічному рівні, там, де і знаходить своє відбиття розвиток мислення, загальний у викладанні науки і мистецтва на рівні теорії пізнання [78, с. 6].

Процес підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів необхідно починати не тільки від теоретичних знань з природознавчих дисциплін, але і навчити пов'язувати екологічний матеріал з математикою, літературою, музикою, трудовим навчанням тощо. Крім того, дуже важливо закласти основи сприйняття переплетіння різних предметів з екологічними знаннями [75].

Прийнято вважати, що основними напрямками підготовки майбутнього вчителя є комплекс методологічних, педагогічних, методичних проблем, які ставляться і розв'язуються через залучення студентів вищої школи до практичної педагогічної діяльності, спрямованої на підвищення рівня їхнього професіоналізму. Проте зауважимо, що вчені дещо по-різному підходять до трактування поняття «професійна підготовка».

Професійно обумовлені вимоги до вчителя початкових класів в педагогіці виражаються термінами «професійна придатність» і «професійна готовність». Під професійною придатністю розуміють сукупність психічних і психофізіологічних особливостей людини, які необхідні для досягнення успіху в обраній професії. Під професійною готовністю – психологічну, психофізіологічну, фізичну готовність (тобто професійну придатність) та науково-теоретичну і практичну підготовку педагога [64, с. 77].

Процес розвитку й виховання екологічно культурної особистості молодшого школяра, з урахуванням того, що для нього в подальшому житті екологічна освіченість та екологічні знання мають стати пріоритетними, потребує якісно нових підходів до екологічної підготовки вчительських кадрів, здатних не лише збудити прагнення до знань, а й оволодіти способами їх самостійного здобування та подальшого використання.

Водночас, цілком очевидним є протиріччя між ускладненим соціальним замовленням, пов'язаним з особистісно-професійною підготовкою вчителя, і усталеною практикою, що віддзеркалює екологічну орієнтацію педагога переважно на репродуктивний характер виконання професійних функцій. У зв'язку з цим назріла необхідність відмовитися від стереотипів підготовки

майбутніх учителів, зокрема, до екологічно-компетентного стимулювання пізнавальної активності учнів [38, с. 31].

Перед педагогічним закладом вищої освіти постає завдання – підготувати студентів до еколого-педагогічної діяльності, в якій засвоєння знань, умінь і навичок з цілей освіти перетворилося б на засоби розвитку екологічної активності учнів. Школі потрібен учитель, здатний підтримувати й розвивати екологічну активність школярів. Учитель повинен уміти поєднувати зміст шкільної програми з інтересами дітей. Оволодіння такою здатністю якраз і становить сутність готовності майбутніх учителів початкових класів до розвитку екологічної активності учнів молодших класів.

Значною мірою це залежить від професійних якостей і вмінь учителя. Основна мета вчителя, який здійснює екологічний розвиток школярів, полягає в забезпеченні зовнішніх і внутрішніх умов присвоєння учнем екологічного досвіду, накопиченого людством. Керуючись цією метою, майбутній учитель початкових класів розкриває перед учнями засоби і способи пізнання навколишнього світу, формує основи екологічної культури учнів [42, с. 34].

Аналіз літератури з педагогіки, психології, теорії та методики навчання в початковій школі показав, що проблема формування готовності майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів не піддавалася спеціальному дослідженню. Вона розглядалася, зазвичай, у широкому контексті проблеми формування професійно-педагогічної спрямованості.

Зазначимо, що окремі аспекти вдосконалення екологічної підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності, зокрема аналіз перспектив підвищення рівня його психолого-педагогічної компетентності, розкрито в роботах І. Богданової, А. Папської, І. Кобиляцького, З. Курлянд, Н. Сметанського, Л. Чайки та ін. Предметом дослідницької уваги багатьох учених (Н. Кічук, Ю. Львова, П. Підкасистий, Р. Хмелюк та ін.) стали питання підготовки майбутнього фахівця до педагогічної діяльності в аспекті формування в нього професійних умінь [46, с. 42].

Філософсько-методологічні аспекти професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів досліджували С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Лутаєв, Н. Ничкало, В. Сластьонін, Л. Щербаков. Методичні основи та зміст педагогічної професійної підготовки майбутніх учителів (у тому числі й початкових класів) розроблено такими вченими, як К. Волинець, О. Глузман, І. Дичківська, А. Аніщенко, О. Савченко, В. Сухомлинський та ін. [64, с. 365].

Система професійної підготовки майбутніх учителів до розвитку екологічної активності молодших школярів – це процес, у ході якого студенти навчаються вмінню розвивати екологічну активність, набувають готовність до розвитку екологічної активності молодших школярів.

Сутність поняття «готовність майбутніх учителів до розвитку екологічної активності молодших школярів» розкривається через систему, компонентами якої є екологічні знання, що утворюють своєрідний каркас окресленої сфери педагогічного процесу. Підсистемами виступають, по - перше, професійно значущі особистісні якості майбутнього педагога, які істотно впливають на стан екологічної готовності до створення в початковій школі необхідних і достатніх педагогічних умов для розвитку екологічної активності молодших школярів; по-друге, способи активізації пізнавально-екологічної активності; по-третє, екологічні навички здійснення контролю та самоконтролю за процесом реалізації пізнавальної активності [68, с. 24].

Актуалізація завдань підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання молодших школярів детермінується сучасними соціокультурними обставинами, у яких уможлиблюється формування екологічно вихованої особистості, здатної до самостійного застосування отриманих за роки навчання екологічних знань і вмінь.

Сучасна теорія та методика професійного навчання пропонує певну концепцію філософських та психолого-педагогічних основ організації процесу професійного екологічного виховання майбутнього вчителя початкових класів, акцентуючи увагу на ролі методик та технологій, за допомогою яких можливо реалізувати зміст екологічного виховання, утілюючи в життя найвищі ідеали й

еталони екологічно вихованої особистості вчителя. Методики та технології представлені як набір звертань до майбутнього педагога за допомогою конкретних способів, прийомів і засобів, а також організації екологічної діяльності студента, студентських колективів, у яких виконуються цілі, задачі та принципи професійного екологічного виховання [58, с. 23].

Використовуючи в еколого-професійному вихованні різні методики й технології, ми, зрозуміло, повинні враховувати специфічні особливості студентства. Реалізація методик і технологій професійного екологічного виховання майбутнього вчителя передбачає низку умов, після виконання яких буде отриманий бажаний результат.

Також відсутні чіткі уявлення щодо ключових понять, що стосуються екологічного виховання в навчальних закладах педагогічного профілю. Проведений аналіз показав, що в якості ключової проблеми екологічного виховання у закладах вищої освіти, які готують учителів початкових класів, доцільно розглядати накопичений досвід, сталу систему цінностей і установок. Отже, невід'ємною умовою оптимізації управління виховним простором навчального закладу педагогічного профілю є всебічне вивчення викладачами особливостей соціального статусу та кругообігу студентів [60, с. 133].

Готовність майбутнього вчителя до розвитку екологічної активності учнів являє собою складне утворення, що включає: усвідомлення студентами необхідності й важливості вирішення цієї проблеми, необхідність бути екологічно вихованою особистістю, знання психолого-педагогічних механізмів розвитку пізнавальної активності екологічно вихованих учнів, володіння конкретними методиками розвитку екологічної активності учнів, уміння проаналізувати отримані результати, намітити корекцію подальших дій.

Таким чином, актуальність досліджуваної проблеми зумовлена необхідністю:

- вирішення однієї з найбільш уразливих, невідкладних проблем сучасності – гармонійної взаємодії з навколишнім природним середовищем;
- формування екологічного мислення як передумови гармонізації

взаємовідносин між людиною та навколишнім природним середовищем;

– підвищення рівня екологічної вихованості майбутніх учителів початкових класів як складової екологічної культури людського суспільства;

– вирішення суперечності, яка виникає між рівнем екологічної грамотності, екологічної вихованості майбутніх учителів і необхідністю бачення ними взаємостосунків між природою та людиною, уміннями оцінювати та прогнозувати наслідки втручання людини в навколишнє природне середовище та вміннями здійснювати необхідні дії з оздоровлення природи й самої людини;

– обґрунтування методів і засобів екологічного виховання майбутніх учителів початкових класів [60, с. 134].

Дослідження проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів потребує: діагностування існуючого рівня підготовки студентів, узагальнення досвіду щодо вдосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання.

У сучасній початковій школі під час навчання основна увага звертається, перш за все, на накопичення знань, їх кількість, а не на те, як відбувається екологічне виховання дитини.

Для розробки шляхів підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів і визначення ефективності цієї роботи необхідні дані, що характеризують рівень мотивацій, теоретичних знань, практичних умінь студентів і вчителів початкових класів щодо означеної діяльності [54].

Загальні цілі й завдання екологічного виховання достатньо відображені в педагогічній літературі. Однак, кожний педагог діє в даних конкретних умовах, стикається з певними труднощами, проблемами в екологічному вихованні учнів молодших класів. Тому сьогодні зустрічаємось із серйозними недоліками у плануванні роботи вчителя початкових класів щодо екологічного виховання підростаючого покоління. Чимало планів педагогів є безсистемним

конгломератом, набором заходів.

Процес підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів під час вивчення фахових дисциплін потребує розкриття суб'єктивних потенційних можливостей учителя.

Звернемося до змісту екологічної підготовки майбутнього вчителя початкових класів. Центральне місце тут посідає навчальна робота, регламентована навчальними планами і програмами, яка включає в себе вивчення навчальних дисциплін щодо екологічної освіти студентів навчальні дисципліни спеціальності «Початкова освіта» можна представити таким чином:

1. Дисципліни, предметом вивчення яких є природа і людина (екологія, основи зоології, основи ботаніки, основи землезнавства, основи природознавства з методикою викладання, технологія вивчення галузі «Людина і світ», ознайомлення дітей із суспільним довкіллям). Названі дисципліни відіграють найважливішу роль у формуванні екологічної культури студентів.

2. Дисципліни циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки. Загальне завдання, яке мають вирішувати суспільні науки в екологічному сенсі – взаємозв'язок суспільства та природи на різних стадіях суспільної еволюції. Інше дуже важливе завдання полягає в тому, що засобами предметів суспільствознавчого циклу здійснюється, екологізація світогляду.

Слід підкреслити важливу роль гуманітарних дисциплін у підготовці майбутнього вчителя початкових класів до екологічної освіти школярів. Частково ці питання висвітлюють у курсі історії педагогіки, народної педагогіки, дидактики. Ідею природного виховання, принцип природовідповідності включає програма цієї дисципліни [48, с. 122].

1. Дисципліни циклу математичної та природничо-наукової підготовки створюють умови для розвитку вмінь оцінки стану природних об'єктів і явищ, позитивних і негативних наслідків діяльності людини в природному й питань про середовище виховання, дбайливе ставлення до нього, раціональне користування багатствами природи.

2. Польові практики сприяють розвитку еколого орієнтованих цінностей,

спілкуванню з природою і грамотному поводженню з нею; сприяють розвитку естетичних і моральних стосунків з природним і соціальним довкіллям [48, с. 123].

Оскільки готовність фахівця характеризує сформовану особу та її діяльність, ми будемо розглядати розвинену особистість на відповідній стадії і навчальну діяльність, унаслідок якої в умовах вищого навчального закладу відбувається підготовка майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів.

Основні методологічні положення проблеми екологічного виховання визначаються даними сучасної науки щодо походження, сутності й ролі екологічних знань, шляхи екологічного розвитку особистості.

Підготовка майбутніх викладачів пов'язана з вирішенням низки проблем, серед яких важливе місце займає професійна готовність до екологічного виховання молодших школярів. Від того, яким буде вчитель, як він буде користуватись своїми теоретичними та практичними знаннями стосовно екологічного виховання, залежить і рівень вихованості підростаючого покоління, сформованість екологічної культури, загальний рівень вихованості та, врешті решт, вирішення сучасних екологічних питань. Формування екологічної культури - це завдання всієї сучасної школи. Екологічна культура передбачає наявність у людини певних знань, переконань до моральних установ, а також підготовку до практичної діяльності, яка має за мету дбайливе ставлення до природи. Щоб суттєво посилити знання стосовно природи й суспільства, необхідно сформулювати чітке уявлення про невідривну єдність природи з людством, різноманітність зв'язків соціальних і природних факторів у житті людини, вміння оцінити їх гуманістичні позиції. Ученими були описані такі компоненти екологічної культури: екологічні знання та вміння; ціннісні орієнтації; екологічна поведінка; екологічне мислення [48].

Поняття змісту екологічної освіти впливає з потреб гармонійного відношення людини з природою, з навколишнім середовищем, з емоційно-ціннісних відносин та знань, а також із структури сучасного педагогічного

процесу. Підготовку майбутнього вчителя початкових класів слід здійснювати враховуючи сучасні технології. Необхідно намагатися поєднувати теперішніх студентів - майбутніх учителів з науково-дослідною, а також практичною діяльністю.

Готовність майбутнього вчителя до розвитку екологічної активності молодших школярів розглядається як якість особистості, що виявляється в позитивному ставленні до самостійної пізнавальної діяльності, у здатності ставити за мету професійної діяльності розвиток екологічної активності молодших школярів, педагогічно обґрунтовано обирати способи досягнення цієї мети, здійснювати самоконтроль, прогнозувати шляхи й засоби підвищення ефективності роботи з розвитку екологічної активності учнів [77].

Завершуючи аналіз підготовки майбутніх учителів початкових класів щодо екологічної освіти і виховання студентів, можна зробити висновок: екологічна освіта може бути представлена як цілісна система, для якої притаманні інтегративність, безперервність, послідовність і спрямована вона на формування екологічного мислення, етики та екологічної культури. Сьогодні гостро відчувається відсутність альтернативних програм, що зважають на специфіку майбутньої спеціальності, а також відсутність комплексу методичних посібників, що мають на меті ефективну реалізацію цих програм.

1.2. Зміст, форми та методи екологічного виховання молодших школярів

До найактуальніших проблем сьогодення, які стосуються кожного жителя планети і від яких залежить майбутнє людства, слід віднести екологічні проблеми, що виникли не сьогодні й не вчора, а викликані недалекоглядним, нерозумним, необґрунтованим ставленням людини до природи.

Аналіз нормативних документів вказує на те, що проблема екологічної освіти і виховання є надзвичайно актуальною в наш час. це звертається увага в «Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті», «Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти», «Концепції неперервної

екологічної освіти та виховання в Україні» та ін.

Особливо важливе місце у цьому процесі повинна займати система екологічної освіти та виховання, яка в останні десятиріччя сформувалась у самостійну галузь педагогічної теорії і практики з притаманним їй понятійним апаратом, метою, змістом, завданнями та принципами [43, с. 15].

Історичний аналіз свідчить, що теоретико-методологічні засади екологічної освіти склалися під впливом гуманістичних ідей передових мислителів різних епох, у тому числі наших вітчизняних учених та педагогів К.Д.Ушинського, В.І.Вернадського, В.О.Сухомлинського та ін.

Інтерес до педагогічного аспекту взаємодії суспільства і природи постійно зростає. Провідне місце у цьому належить роботам М.Захлебного, І.Т.Суравегіної, в яких розкрито концептуальні положення екологічної освіти і виховання, а також методика їх здійснення у викладанні предметів біологічного циклу.

Значний внесок у вирішення проблем екологічної освіти в загальноосвітній школі зробили Г.П.Волошина, Л.В.Іщенко, М.Костицька, С.А.Карпєєва, Д.І.Мельник, В.М.Назаренко та ін. Краєзнавчий принцип в екологічному вихованні школярів висвітлено в дисертаційних дослідженнях П.А.Бурдейного, М.Б.Дуденко.

Питання екологічної підготовки студентів вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, формування в них екологічної культури та виховання розглянуті в працях М.М.Бойчевої, Е.А.Вайводе, О.М.Дорошко, Е.Г.Кучиної, Л.Б.Лук'янової [46, с. 43].

Екологічне виховання покликане забезпечити підростаюче покоління науковими знаннями про взаємозв'язок природи і суспільства, допомогти зрозуміти багатогранне значення природи для суспільства в цілому і кожної людини зокрема, сформувати розуміння, що природа – це першооснова існування людини, а людина – частина природи, виховати свідоме добре ставлення до неї, почуття відповідальності за навколишнє середовище як національну і загальнолюдську цінність, розвивати творчу активність щодо

охорони та перетворення оточуючого середовища, виховувати любов до рідної природи.

Термін «екологія» був вперше запропонований Е. Геккелем ще у 1866 році [1, с.334].

На основі цього визначення побудовані інші, більш сучасні. Зараз екологію розглядають у широкому та вузькому значенні.

Екологія (грець. oikos – дім, родина) – наука, що «вивчає закономірності існування, формування і функціонування біологічних систем всіх рівнів – від організму до біосфери та їх взаємодії із зовнішніми умовами» [1, с. 334].

Характерною особливістю концепцій екологічного виховання різних педагогічних шкіл є аналіз впливу природи, її явищ і процесів на становлення особистості школяра – його соціальний, фізичний, інтелектуальний, художньо-естетичний розвиток.

Любов до природи слід виховувати з раннього дитинства. «Дітей, що не вміють ще ходити, – писав Г. Ващенко, – треба частіше виносити на свіже повітря, щоб вони могли бачити рідне небо, дерева, квіти, різних тварин. Все це залишається в дитячій душі, осяяє почуттям радості, і покладе основи любові до рідної природи» [21].

Екологічне виховання – це систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в учнів екологічної культури [1, с. 324].

Іншим визначенням проблему розглядають в більш широкому контексті. Екологічне виховання – це безперервний педагогічний процес, що не має завершених часових меж, а поступово переходить з однієї стадії в іншу і спрямовується на усвідомлення учнями морально-етичних норм та правил суспільства стосовно природи, формування ціннісної сфери особистості, моральних переконань про необхідність шанобливого ставлення до всього живого та власної відповідальності за майбутнє довкілля [14, с. 149].

Екологічна культура учня – це сформована система наукових знань, спрямованих на пізнання процесів і результатів взаємодії людини, суспільства і природи; відповідальність за природу як національну і загальнолюдську

цінність, основу життя; готовність до природоохоронної діяльності» [17].

Молодший шкільний вік сприятливий для розвитку в учнів основ екологічної культури. Самою природою обумовлено соціальне призначення дитинства – адаптація дитини до природи і суспільства, здатність брати відповідальність за свої вчинки перед людьми, рослинним і тваринним світом. Початкова школа дає можливість сформувати пізнавальний потенціал екологічних знань для подальшої бази вивчення природничо-математичного циклу, виховувати особистість, яка усвідомлює місце людини у довкіллі, через ознайомлення з рослинним і тваринним світом, розкриття взаємозв'язків і взаємозалежностей у природі, вивчення та дослідження куточків рідного краю.

Зміст екологічного виховання передбачає розкриття таких положень:

а) світ природи – середовище перебування людини, яка має бути зацікавлена в збереженні цілісності, чистоти, гармонії в природі;

б) осмислення екологічних явищ, вміння робити висновки відносно стану природи, давати рекомендації розумної взаємодії з нею;

в) естетична краса природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку і відповідальності за збереження, спонукає до природоохоронної діяльності;

г) розуміння наслідків тих чи інших дій людини в природі [15, с. 339].

В процесі екологічного виховання учні мають набути знань про навколишнє середовище, його захист для збереження гармонії, краси, навчитися охороняти природу.

Такі знання, уміння й навички не існують без самого осмислення школярами екологічних явищ, а також естетичної краси власне природи. Окремою стороною розглядається розуміння учнями негативних наслідків дій людини в природі [15, с. 340].

Таким чином, визначені концептуальні положення, принципи конструювання та критерії відбору змісту екологічної освіти і виховання учнів у школі, дозволяють виділити шість підсистем знань та інтелектуальних умінь екологічного змісту, котрі мають обов'язково набути учні.

Пізнавальна: про цілісність навколишнього середовища, природознавчі, соціально-політичні, соціально-економічні і технічні теорії, закони і закономірності, які забезпечують формування наукового світогляду особистості на всіх етапах її навчання та розкривають комплексність і взаємозв'язок антропогенного впливу на сучасний стан довкілля, екологічні проблеми і шляхи їх розв'язання у системі «природа – людина – суспільство».

Оцінна: про роль і цінність природи, місце і значення людини в довкіллі та характер і ступінь антропогенного впливу на нього. Оскільки основою знань, інтелектуальних умінь та практичних навичок оцінної діяльності учнів стосовно природи є аксіологічні знання, то це сприяє створенню таких психологічних станів особистості, які забезпечують ефективне формування морально-етичного компонента свідомості особистості та її моральних установок щодо усвідомлення власної причетності та відповідальності за прийняті і здійснені нею рішення щодо розв'язання екологічних проблем своєї місцевості.

Нормативно-правова: про правові основи взаємостосунків людини і суспільства з навколишнім середовищем, а також правила і норми поведінки у довкіллі.

Прогностична: про сутність можливих напрямів і способів вирішення екологічних проблем та про можливу стратегію власної природоохоронної діяльності в навколишньому середовищі. Це ті знання, інтелектуальні уміння і практичні навички, котрі забезпечують не лише аналіз сучасного стану навколишнього середовища чи окремих його об'єктів, але й створюють основу для інтелектуальної, емоційно-ціннісної і практичної діяльності особистості з моделювання можливих напрямів охорони довкілля.

Діяльнісна: про можливі форми, методи і засоби вирішення екологічних проблем, проведення спостережень та досліджень; про мотиви і стимули активізації конкретної природоохоронної діяльності особистості в довкіллі.

Комунікативна: про основні правила поведінки та способи спілкування як в одновіковому, так і різновіковому учнівському колективі; про способи,

напрями та підходи до спільного вирішення навчально-практичних завдань з вивчення та охорони природи, подолання непорозумінь, конфліктних ситуацій, вироблення і слідування власній чи колективній думці, позиції, рішенню [18].

Розв'язання цих завдань можливе безпосередньо на уроках природознавства, інших уроках та в позаурочний час. Тому вчитель має чітко визначати місце, призначення та перспективу кожного уроку, його зв'язок з іншими заняттями. Організуючи процес вивчення навколишнього середовища – світу природи і людини, педагог має дібрати методи і форми, які стимулюватимуть навчальну діяльність, робитимуть її творчою, бажаною і цікавою для кожної дитини.

Екологічна освіта – порівняно нова галузь педагогічної теорії і практики. Вона має забезпечувати реалізацію принципових загально-дидактичних положень, таких як системність і систематичність, наступність і неперервність, гуманізація і науковість тощо. Необхідність реалізації цих принципів посилює інтегровальну функцію навчальних предметів початкової школи. На цьому етапі навчальної діяльності необхідно дати початкові уявлення та знання про природу і людину як основу екологічної культури та створити умови для аналізу природного довкілля [21, с. 19].

Екологічне виховання здійснюється на всіх етапах навчання у школі, на кожному з яких ставиться певна мета, завдання, добирається відповідна методика з огляду на вікові особливості школярів.

Перший етап (молодші школярі) – формуються перші уявлення про навколишній світ, про живу і неживу природу, про ставлення до природи, що виявляється в конкретній поведінці на емоційному рівні.

Другий (5-7 класи) і третій (8-9 класи) етапи передбачають накопичення знань про природні об'єкти, закономірності розвитку та функціонування біологічних систем, аналіз і прогнозування нескладних екологічних ситуацій, закріплення нормативних правил поведінки в навколишньому середовищі. Поглиблюються і розширюються знання про явища і закони природи, розкриваються причини екологічної кризи та обґрунтовуються шляхи

збереження природних комплексів.

Четвертий етап (10-11 класи) – завершується узагальнення здобутих екологічних знань, здійснюється моделювання простих кризових ситуацій. У навчальні програми запроваджуються інтегровані курси різних природничо-екологічних дисциплін [15, с. 342].

В екологічному вихованні та освіті діють, зокрема, загальноприйняті методи виховання і методи екологічного виховання.

Розглянемо психолого-педагогічні методи екологічного виховання, запропоновані О.Іванова, В.А. Ясвіним та С.Д. Дерябо [14].

Метод екологічних асоціацій (від лат. *з'єднання*) полягає в педагогічній актуалізації асоціативних зв'язків між різними психічними образами у контексті порушеної перед учнями проблеми. Цей метод часто використовують для встановлення певної аналогії між будь-якими проявами природних об'єктів і відповідними соціальними проявами. Уявлення, що виникає при цьому, сприяє розвитку суб'єктивного ставлення учнів до феномена, що вивчається. Прикладами реалізації цього методу у процесі розвитку ставлення до природи можуть бути використані вчителем або керівником гуртка такі асоціативні образи, як «танці» бджіл, «шлюбний» сезон у тварин, екологічна «піраміда» тощо.

Метод художньої репрезентації природних об'єктів (від франц. *представництво*) полягає в актуалізації художніх компонентів уявлення світу природи засобами мистецтва. Особливе значення в процесі розвитку ставлення до природи тут належить образотворчому мистецтву, музиці, літературним творам. Скажімо, ставлення учнів до луки, озера чи лісу буде формуватися значно ефективніше, коли поряд з науковою інформацією вчитель буде використовувати поезію, класичні літературні твори, музичні п'єси, твори живопису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва.

Метод екологічної лабілізації (від лат. *нестійкий*) полягає в цілеспрямованій корекційній дії на певні взаємозв'язки в образі світу особистості, внаслідок чого виникає психологічний дискомфорт, зумовлений

розумінням неефективності усталених стратегій індивідуальної екологічної діяльності. Лабілізаційні прийоми можуть бути найрізноманітнішими. Один з таких прикладів наводить дослідник екологічної свідомості В.А. Ясвін, створюючи біотопні експозиції в природничому музеї, цілеспрямовано «додавав» до природного ландшафту кілька недопалків, залишки молочних пакетів тощо. Він стежив за психологічними реакціями відвідувачів музею, які, милуючись чудовими панорамами, несподівано помічали ці «прикраси». Люди ВЖКГ були налаштовані на милування, а сміття в експозиції блокувало цей процес: виникала внутрішня напруга. Саме в невеликому об'ємі панорами особливо гостро відчувалася неприродність, чужинність цих слідів індивідуальної людської діяльності, відвідувачі відчували дискомфорт, у них починалися лабілізаційні процеси.

Метод екологічної рефлексії (від лат. *відображення*) полягає в педагогічній актуалізації самоаналізу, осмисленні людиною своїх дій та вчинків щодо їх екологічної доцільності. Цей метод стимулює усвідомлення того, як поведінка людини може «виглядати» з погляду тих природних об'єктів, яких вона стосується. Скажімо, якщо школяр забув своєчасно полити кімнатні квіти, його можна запитати: «Що вони могли б про тебе подумати?». Безумовно, з погляду рослин він «виглядає» безвідповідальною, жорстокою людиною.

Метод екологічної ідентифікації (від лат. *ототожнювати*) полягає в педагогічній актуалізації особистої причетності людини до того чи іншого природного об'єкта, ситуацій, обставин, в яких він перебуває. Метод стимулює процес психологічного моделювання стану природних об'єктів, сприяє кращому розумінню цього стану, що поглиблює уявлення школярів про даний об'єкт. Крім того, такий механізм актуалізує відповідну поведінку стосовно об'єкта [21, с. 210].

Ілюстрацією використання цього методу може бути така педагогічна ситуація. Під час вивчення риб у зимовий період учням пропонується затиснути пальцями власний ніс і, не відкриваючи рота, протриматися, скільки можливо, потім відпустити один палець і відкрити доступ повітря в одну ніздрю. Свої

відчуття в цій ситуації учні проєктують на стан риб, які перебувають під льодом, коли їм не вистачає кисню. Звільнення однієї ніздрі для дихання супроводжується значним полегшенням, моделюючи стан риб після того, коли будуть пробиті лунки в товщі льоду.

Метод екологічної емпатії (від грец. *співпереживання*) має на меті педагогічну актуалізацію співпереживання людини за стан природного об'єкта, а також співчуття йому. Це стимулює проєкцію особистих станів на природні об'єкти через ототожнення з ними (співпереживання), а також переживання особистих емоцій та почуттів з приводу стану природних об'єктів (співчуття). Таким чином, формується суб'єктивізація природних об'єктів.

Метод екологічної емпатії передбачає використання запитань, що актуалізують прояви емпатії до живих істот, на кшталт «Що він тепер відчуває?», «Який він має настрій?».

Метод екологічної турботи полягає в педагогічній актуалізації екологічної активності особистості, спрямованої на надання допомоги і сприяння благу природних об'єктів. Метод стимулює прояви співучасті, підтримки, опіки, тобто діяльної участі в життєвих ситуаціях природних об'єктів. При цьому турбота про світ природи спонукає школярів до підвищення своєї екологічної компетентності – до оволодіння необхідними знаннями, вміннями і навичками. Адже для того, щоб надати кваліфіковану допомогу будь-якому природному об'єкту, слід знати і вміти, що і як потрібно зробити [21, с. 211].

Метод ритуалізації екологічної діяльності полягає в педагогічній організації традицій і ритуалів, пов'язаних з діяльністю, спрямованою на світ природи. Потужний потенціал щодо реалізації цього методу акумульовано у традиціях українського народу (розчищення джерел і криниць, екологічні толоки, приваблювання і охорона птахів, Різдвяні та Новорічні свята з традиційним Дідухом замість ялинки). Цей метод дає можливість мотивувати і структурувати діяльність учнів через організацію екологічних клубів, рухів тощо. Важливою умовою реалізації цього методу є наявність відповідної

символіки, ієрархії, статуту.

Метод екологічних експектацій (від англ. *очікування*) полягає в педагогічній актуалізації емоційно насичених очікувань майбутніх контактів особистості зі світом природи [21, с. 212].

Наприклад, перед екскурсією до лісу педагог налаштовує учнів на те, що вони «йдуть у гості до лісу». Адже, коли збираються в гості, відповідно одягаються, не сміються тощо.

Найефективніше реалізація цих методів відбувається в умовах еколого-психологічного тренінгу, спрямованого на корекцію екологічної свідомості його учасників.

Розглянемо загальноприйняті методи виховання:

Метод бесіди:

- обґрунтування вчителем теми як життєво важливої, а не надуманої;
- формулювання запитань, які б спонукали до розмови;
- спрямування розмови у правильному напрямку;
- залучення учнів до оцінки подій, вчинків, явищ суспільного життя і на цій основі формування у них ставлення до навколишньої дійсності, до своїх громадських і моральних обов'язків;
- підсумки бесіди, формування на їх основі раціонального вирішення проблеми, яка обговорюється, прийняття конкретної програми дій для закріплення прийнятої в результаті бесіди норми.

Метод прикладу: врахування специфіки наслідування прикладу різними віковими групами; етапність наслідування; джерела для наслідування; використання негативного прикладу у вихованні.

Виховні функції прикладу різні: він може служити педагогу для конкретизації того чи іншого теоретичного положення; на прикладі можна довести істинність певної моральної норми; приклад є переконливим аргументом. Особливість виховного впливу прикладу полягає в тому, що він діє своєю наочністю і конкретністю [23, с. 122].

Метод інтерв'ю передбачає постановку уточнюючих запитань, які мають

місце під час звичайної бесіди. Слід враховувати, що є такі типи респондентів: несміливий, боязкий, базіка, жартівник, сперечальник, самовпевнений.

Метод анкетування. Використовується для одержання інформації про типовість тих чи інших явищ навчально-виховного процесу. Анкети можуть бути: відкриті, закриті, напіввідкриті, полярні.

Метод педагогічного спостереження – спеціально організоване сприймання педагогічного процесу в природних умовах. Спостереження є пряме і опосередковане, відкрите і закрите, самоспостереження. При організації спостереження важливо мати його план, визначити його термін, фіксувати результати.

Метод гри. Екологічні ігри та завдання дають дитині змогу відчувати себе частиною природи, реагувати на проблеми, викликають бажання допомогти природі, захистити її від небезпеки. Сюжетні ігри з екологічним змістом допомагають дітям ознайомитися з діяльністю людей, які досліджують стан природи та охороняють її [41, с. 122].

Таким чином, для виховання справжньої людини, яка, крім всіх інших якостей, мала б сформований екологічний світогляд, необхідно шукати творчі шляхи, залучаючи мистецтво, туризм, відроджуючи традиції, створюючи дискусійні клуби тощо.

В останні роки екологічне виховання та екологічна освіта стали предметом уважного дослідження видатних представників педагогічної науки. Мабуть, найвагоміший вклад у становлення та формування екологічного напрямку в педагогіці вніс З.Шевців. Йому належить думка про існування таких основоположних принципів екологічної освіти та виховання [22]:

- 1) взаємозв'язок глобального, національного та краєзнавчого підходів;
- 2) принцип співпраці;
- 3) принцип прогностичності;
- 4) принцип міждисциплінарності;
- 5) принцип єдності теорії і практики;
- 6) принцип безперервності;

7) єдності інтелектуального й емоційного сприймання навколишньої дійсності у практичній діяльності по її збереженню, догляду за нею і поліпшенню її якісного та кількісного складу [43, с. 15].

Дещо по-іншому підходять до розв'язання цієї проблеми С.М. Глазачев і С.Е. Петров. Для них характерне ототожнення термінів «природоохоронне виховання» і «екологічне виховання», що спрямовує процес екологічного виховання переважно на охорону природного середовища існування людини. До того ж до принципів екологічного виховання вони відносять:

- принцип комплементарності екологічного виховання до всіх інших напрямів виховної роботи з людьми;
- принцип використання навчальної (виховної) функції природи, яка змінюється і охороняється;
- принцип сполучення розгляду проблем охорони природи у світовому масштабі і певній місцевості [43, с. 16].

Взагалі ж слід зазначити, що принципи організації екологічного виховання були колективно визначені представниками країн-учасників Ради Взаємодопомоги:

- в процесі екологічного виховання слід враховувати взаємозв'язок глобального, національного та краєзнавчого підходів до розкриття екологічних проблем сучасності;
- екологічна освіта та виховання розглядаються як складова частина цілісного процесу виховання;
- забезпечення єдності інтелектуального й емоційного сприймання навколишньої дійсності та практичної діяльності по її поліпшенню та захисту від різних впливів на неї;
- збереження принципів систематичності, безперервності, міждисциплінарності у змісті й організації екологічної освіти і виховання [43, с. 17].

В екологічному вихованні особливого значення набувають предмети природничо-географічного циклу. Біологія і географія розкривають дітям світ

рослин, тварин, середовище, що їх оточує. Фізика і хімія дають комплекс політехнічних знань, наукові засади і принципи сучасного виробництва. Історія, правознавство показують неприпустимість варварського ставлення до природи. Предмети естетичного циклу розкривають естетичну сутність природи, її неповторну красу, вплив на людину. Важливу роль у формуванні екологічної свідомості відіграє залучення учнів до природоохоронної діяльності: шкільні лісництва, садівництво, робота в мисливських господарствах та ін.; робота санітарних загонів захисту довкілля, які виявляють ступінь забруднення повітря, води, зон відпочинку; загонів для боротьби з бракон'єрами (діють при лісництвах і рибгоспах); групи швидкої допомоги звірам і птахам у зимовий період; кутки природи в школах, будинках школярів. З природоохоронною роботою пов'язана туристично-краєзнавча робота з дітьми, спрямована на прищеплення їм навичок правильної поведінки в місцях відпочинку, в лісах і на річках та ін. [43]

На сьогоднішній день екологічне виховання у початкових класах не обмежується формуванням у дітей уявлень про природу та її компоненти. Зміст екологічного виховання складає «система взаємопов'язаних понять, засвоєння учнями кожного з яких потребує спеціальної методичної підготовки вчителя». Уроки природознавства, читання, рідної мови і т. ін. покликані виховувати у школярів екологічну культуру та формувати навички природоохоронної діяльності. Особлива увага приділяється вихованню в учнів відповідальності за збереження навколишнього середовища як важливого фактора існування людини [46, с. 43].

Уроки природознавства, читання, образотворчого мистецтва у початковій школі – це ідеальний матеріал для створення проблемних ситуацій екологічного спрямування. Саме на цих уроках у дітей виникає дуже багато питань: «Чому?», «Як?», «Звідки?». Вчитель разом з дітьми може розв'язувати проблемні ситуації всіма можливими шляхами:

- через проблемне викладання знань учителем;
- через організацію частково-пошукової діяльності;

– через організацію дослідницької діяльності шляхом спостереження екологічних проблем у природі, запропонованих учителем чи виявлених за результатами самостійного дослідження [9, с. 73].

Важливе значення в екологічному вихованні учнів початкових класів має наочний матеріал, який допомагає заохочувати дітей до праці та викликає позитивні емоції. Адже зацікавленість, впевненість у своїх силах, задоволення – усе це могутній стимул до праці. Без інтересу, подиву, радості неможливе успішне навчання в початкових класах. Тому вчителям початкових класів, щоб зацікавити дітей, доводиться до кожної теми добирати додатковий матеріал, який не завжди легко відшукати.

Реалізація в навчальній роботі засад екологічного виховання учнів робить уроки більш цікавими, змістовними. А «участь учнів в екологічному русі забезпечує більш високу їхню пізнавальну активність і глибоку ґрунтовність набутих знань». Через екологічну роботу програмовий матеріал з основ наук органічно пов'язується на уроках з місцевим життям, духовними набутками рідної сторони [9, с. 74].

Результати цілеспрямованих досліджень свідчать про те, що екологічне виховання у процесі навчальної діяльності в початковій школі проводиться епізодично, без детально розробленої методики. Проте слід враховувати, що успішність процесу екологічного виховання засобами навчальної діяльності визначається сукупністю взаємопов'язаних дидактичних умов, що забезпечують ефективне використання екологічно спрямованого матеріалу у початкових класах, а саме:

- у процесі добору екологічно спрямованого матеріалу необхідно дотримуватись критеріїв: науковості, доступності, поліфункціональності, емоційної насиченості та особистісної значущості для учнів початкових класів;
- використання природоохоронних відомостей має здійснюватися систематично та цілеспрямовано;
- під час розробки методики використання екологічно спрямованого матеріалу у навчальній діяльності необхідно враховувати пізнавальні

особливості молодших школярів, специфіку навчальних предметів й опиратися на пізнавальну активність учнів [21].

Вихідною умовою, що забезпечує ефективне використання екологічно спрямованого матеріалу на уроках у початкових класах, є добір його змісту за сукупністю названих критеріїв. Згідно з ними, цей матеріал, який учитель планує використати на уроці, має бути науково достовірним, перевіреним за кількома джерелами; доступним для розуміння його молодшими школярами, не переобтяженим зайвою, занадто детальною інформацією; співвідноситись із основним програмовим матеріалом, не затіняючи головного, а навпаки, надаючи йому конкретності та виразності; емоційно насиченим, спрямованим на формування в учнів емоційно-позитивного ставлення до рідної природи, праці людей, до всього живого.

Окрему групу складають форми екологічної освіти і виховання, які забезпечують необмежені, порівняно з іншими формами, можливості для організації навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності та конкретної природоохоронної роботи учнів саме у доквіллі: активні форми («Екологічний майданчик», «Ентомологічний мікро заказник», «Програма охорони прісних водойм України», «Екологічний табір-експедиція» тощо) [23, с. 123].

Таким чином, бачимо що форми екологічної освіти і виховання учнів у позаурочний час органічно поєднуються в загальну систему навчально-виховної роботи як одна з її складових, що несе в собі певне дидактичне навантаження.

На основі аналізу літературних джерел ми визначили *сутність екологічного виховання* так – це багатоаспектний процес, який включає формування наукової системи знань у галузі взаємодії природи і суспільства, виховання гуманістичного світосприйняття особистості, розвиток екологічного мислення, формування екологічних переконань особистості, засвоєння норм екологічної етики і як результат - формування екологічної культури, екологічного професіоналізму, які визначають активне ставлення особистості до охорони навколишнього середовища, раціонального природокористування, збереження і відтворення природних ресурсів в конкретному регіоні. Основним

системотвірним елементом виступає педагогічна взаємодія педагога і вихованця, де визначальним є екологічне виховання в широкому розумінні цього слова, бо включає в себе як процес передачі (обміну) теоретичних та практичних знань, так і передачу (обмін) духовних цінностей (власне екологічне виховання).

1.3. Виховний потенціал народної педагогіки у контексті екологічного виховання учнів початкової школи

Ціннісне ставлення до природи формується у процесі екологічного виховання і виявляється у таких ознаках, як усвідомлення функцій природи в житті людини, почутті причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них, активній участі у практичних природоохоронних заходах. Ціннісне ставлення до природи і сформована на його основі екологічна культура є обов'язковою умовою сталого розвитку суспільства, узгодження економічних і соціальних чинників розвитку.

Одним із дієвих засобів досягнення екологічної вихованості дітей молодшого шкільного віку виступають народні традиції – своєрідне соціокультурне явище, що містить вагомий виховний потенціал, який передається з покоління до покоління, збагачуючись новим змістом, трансформуючись відповідно до конкретного історичного етапу розвитку суспільства. Ще К. Ушинський, високо поцінуючи народні виховні традиції, писав: «Марно ми намагаємося придумати виховання, виховання існує в ... народів стільки ж віків, скільки існує сам народ, – з ним виросло, відбило на собі його історію, всі його гірші й кращі якості. Це ґрунт, на якому виростили нові покоління ..., замінюючи одне одного. Його можна вдосконалити, поліпшити, пристосуватись до нього ж самого, до його вимог, сил, недоліків...» [7, с. 52].

Згідно із словниковим визначенням, традиції – це елементи соціальної і культурної спадщини, що передаються від покоління до покоління і зберігаються в певних суспільствах, класах і соціальних групах протягом

тривалого часу. Традиції охоплюють об'єкти соціальної спадщини (матеріальні й духовні цінності; процес соціального наслідування; його способи). У формі традицій виступають певні суспільні настановлення, норми поведінки, цінності, ідеї, звичаї, обряди тощо [8, с. 18].

На думку Є. Сявавко, під традиціями розуміють ті ідеали, засоби і форми навчання і виховання, які склалися історично в народі на його питомому етнічному ґрунті й передаються від покоління до покоління усталеним способом. Згідно з цим визначенням, традиції включають педагогічний ідеал, засоби та форми виховання, а також певний педагогічний механізм передачі їх молодому поколінню [74].

Шанобливе ставлення до природи, орієнтація на її збереження і примноження – характерна риса українського народу, що набула віддзеркалення в його звичаях і традиціях, які визначаються багатограним спектром народних засобів та форм освоєння дітьми довкілля через безпосереднє та опосередковане спілкування з природою. Це зумовлено тим, що на ранніх етапах розвитку в Україні землеробства і скотарства природне середовище було головним фактором, який впливав на кінцевий результат праці хлібороба та скотаря. Успіх праці значною мірою залежав від природних кліматичних умов, у результаті чого виник органічний зв'язок природного середовища та виробництва, природи і світоглядних уявлень. З виникненням землеробства та скотарства в процесі тривалого історичного розвитку у свідомості праслав'ян сформувались уявлення про цілісність природи та про необхідність шанування її як обов'язкової умови самого існування життя людини на Землі. Наші предки у своїх роздумах про життя, про свою долю завжди відштовхувались від природи. Повна залежність від природи примушувала їх пильно вивчати навколишній світ, усвідомлювати закономірності природних явищ [8, с. 19].

На певному етапі виникає об'єктивна потреба закріпити і передати наступним поколінням знайдені емпірично й перевірені на практиці знання про природу, оптимальні форми взаємовідносин з нею. Сукупність соціальних

орієнтацій, цінностей, норм і правил поведінки в природі акумулювались і закріплювались у народних природознавчих традиціях і через засоби народної педагогіки, зокрема: народний календар, усну народну творчість, обряди, свята, ігри, іграшки тощо, передавалися з покоління до покоління.

Колискові, потішки, забавлянки відображають об'єкти тваринного світу з описом зовнішності (котик – сіренький, біленький, чорний, рудий, муругий, волохатий, «мала білочка», «сорока-білобока», «лисонька рудая»), зосереджують увагу дитини на яскравому, блискучому, рухливому, орієнтують на цілісне сприйняття об'єктів, що відповідає віковим потребам та особливостям розвитку дітей. Подібним педагогічним вимогам відповідають і загадки, призначені дітям молодшого шкільного віку, спрямовані на усвідомлення сприйнятих ознак об'єктів природи («А що цвіте без синього цвіту?», «А що шумить без привіту?», «А що росте без колосу?», «Хвіст – як ниточка, само – як калиточка, а очі – як сім'я»). Багатством природних образів, витончено опрацьованих народом, характеризуються дитячі пісні, ігри, іграшки, прислів'я та приказки, легенди, казки, твори декоративно-ужиткового мистецтва. Глибока мудрість як результат вікової кристалізації ідеалу відношення людини до природи наповнює народні традиції, звичаї, свята [83, с. 143].

Основними методами екологічного виховання молодших школярів засобами народних традицій є: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, метод проблемного викладу, частково-пошуковий, дослідницький методи [84].

Пояснювально-ілюстративний метод передбачає повідомлення учням інформації про навколишнє середовище, відображення в народних традиціях ставлення до природи за допомогою усного слова (розповідь, пояснення), друкованого слова (підручник, додаткова література), наочних посібників (картин, схем, натуральних природних об'єктів), практичного показу способів діяльності у природі (догляд за рослинами на пришкольній ділянці, догляд за тваринами у живому куточку тощо). При цьому діти слухають, дивляться, читають, спостерігають, співвідносять нову інформацію про природні об'єкти з

раніше засвоєною. Використання цього методу передбачає ознайомлення учнів зі змістом, сутністю і значенням народних традицій ставлення до природи.

Для формування в учнів екологічних умінь і навичок, поглиблення і розширення здобутих знань про народні традиції ставлення до природи (репродуктивний метод), варто спрямувати діяльність молодших школярів на кількаразове відтворення вивченого раніше матеріалу (наприклад, учитель називає народні прикмети про пори року, а учні пригадують подібні, вивчені раніше) [30, с. 78].

У рамках методу проблемного викладу, вчитель ставити перед учнями проблему й показує спосіб її розв'язувати, показуючи тим самим зразки наукового пізнання природи, вирішення питань взаємозв'язку між неживою і живою природою. Безпосереднім результатом проблемного викладу буде засвоєння способу і логіки розв'язання даної проблеми, але ще без оволодіння вміннями застосувати їх самостійно.

Частково-пошуковий методу передбачає спрямування діяльності молодших школярів на самостійне виконання окремих кроків на шляху до пошуку знань про природні об'єкти. Наприклад, за допомогою цього методу на уроці за темою: «Підсумки спостережень за неживою і живою природою та працею людей (весняний сезон)» можна розібрати з учнями прислів'я: «Квітень – водою, травень – з травою». Діти мають висловити свої судження з таких питань: чому, коли у квітні багато вологи, то у травні – розкішні трави. Усі відповіді учнів узагальнюються, робиться висновок про взаємозв'язки у природі, про залежність росту і розвитку рослин від атмосферних опадів [43].

Застосування дослідницького методу передбачає навчання учнів самостійно пізнавати природу шляхом залучення їх до творчого застосування набутих раніше знань про природу. У нагоді тут стане звернення до народних прикмет та порівняння їх із природними явищами, за якими проводяться спостереження [43, с. 5].

В організації пізнавальної діяльності молодших школярів в процесі екологічного виховання засобами народних звичаїв та традицій варто

поєднувати пояснювально-ілюстративні та репродуктивні методи з проблемними, творчими іграми та завданнями. На уроках, з метою активізації інтелектуальної діяльності молодших школярів, їм задають питання, різні за складністю пізнавальних завдань. Вносяться елементи діалогу, дискусій, зіставлення різних точок зору, елементи змагань, турнірів. На них виконуються пісні, танці, учні грають у народні ігри, прагнуть цілісно і системно подати зміст народних традицій та звичаїв. У процесі екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку доцільно використовувати пізнавальні казки про природу, що мають наукову основу – реальну пізнавальну інформацію про живі організми, їхні потреби, зв'язки між собою і з середовищем існування, про цілісність природи і вплив діяльності людини на неї [60, с. 134].

Доцільними є навчальні екскурсії, які поряд із навчальною й розвивальною метою передбачають і суспільно-корисну працю дітей. Наприклад: виготовлення гербаріїв, збір лікарських рослин, очищення джерельця тощо.

Екологічний матеріал за своїм змістом має бути різноплановий: природничий, історичний, літературний, географічний, народознавчий. Основними джерелами його надходження є науково-природнича та науково-популярна, довідкова, художня література, місцева періодична преса, Інтернет та ін. Процес цей складний і тривалий, і умова його результативності – вихід за межі підручника. Поступово й діти вчаться самостійно добирати матеріал до уроків. Вони готують цікаву інформацію про екологію на Україні, про народні свята, про життя тварин і рослин. Популярними є різноманітні виставки малюнків, фотографій на різні теми: «Квіти весни», «Птахи Херсонщини», «Природа і моя родина». Такі виставки мають високий виховний потенціал для учнів [74].

Ще одним ефективним засобом екологічного виховання учнів є народні казки. Виховну силу народних казок високо оцінював К.Д.Ушинський. Казка була призначена народом спеціально для дітей. Казка захоплює учнів яскравими поетичними образами, динамічними діями героїв, викликає

позитивні емоції, закріплює світле, радісне сприйняття природи. Народні казки виникли у результаті тривалих спостережень за життям і поведінкою різноманітних представників флори і фауни. Багато з них повчають дітей бережливо ставитись до живої та неживої природи та наділяють персонажів мудрістю, силою, повагою. «Справедливий вуж», «Як лисиця чоловіка багатим зробила», «Як соловейко чоловіка розуму навчив», «Як пес врятував господаря від смерті», «Чудо-груша», «Про дідову та бабину дочку» [77, с. 23].

Практика показує доцільність і високу ефективність використання народних загадок у процесі екологічного виховання учнів початкової школи. У народних загадках звеличується природа, звертається увага дітей на її красу та чарівність. Наприклад, у загадках весна «пробуджує поля», «заквітчує гаї», сонце «яснокриле», ромашки – «сестрички із золотими очима та білими віями» і т.д. Часто у народних загадках прямо вказано на те, яку користь приносять тварини, рослини, птахи.

Народні традиції та звичаї – це широке філософсько-педагогічне поняття. Як педагогічний феномен вони становлять основу і комплексний засіб виховання в умовах сьогодення. Педагогічна сутність національно-культурних традицій полягає у відтворенні в наступних поколіннях того кращого, що вироблено українським народом упродовж усієї історії свого існування [83].

Отже, організоване таким чином екологічне виховання сприяє інтелектуальному, духовному розвитку особистості дитини, її творчій самореалізації та набуттю нею екологічної культури. Екологічне виховання учнів початкової школи на національно-культурних традиціях та звичаях забезпечує залучення їх до високих духовних і матеріальних надбань свого народу, засвоєння і примноження кращих звичаїв, норм і цінностей екологічної поведінки, що зберігаються, розвиваються і передаються протягом століть від покоління до покоління.

Висновки до розділу 1

Готовність майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів являє собою складне утворення, що включає: усвідомлення студентами необхідності й важливості вирішення цієї проблеми, необхідність бути екологічно вихованою особистістю, знання психолого-педагогічних механізмів розвитку пізнавальної активності екологічно вихованих учнів, володіння конкретними методиками розвитку екологічної активності учнів, уміння проаналізувати отримані результати, намітити корекцію подальших дій.

Сутність екологічного виховання – це багатоаспектний процес, який включає формування наукової системи знань у галузі взаємодії природи і суспільства, виховання гуманістичного світосприйняття особистості, розвиток екологічного мислення, формування екологічних переконань особистості, засвоєння норм екологічної етики і як результат – формування екологічної культури, екологічного професіоналізму, які визначають активне ставлення особистості до охорони навколишнього середовища, раціонального природокористування, збереження і відтворення природних ресурсів в конкретному регіоні.

Одним із дієвих засобів досягнення екологічної вихованості дітей молодшого шкільного віку виступають народні традиції – своєрідне соціокультурне явище, що містить вагомий виховний потенціал, який передається з покоління до покоління, збагачуючись новим змістом, трансформуючись відповідно до конкретного історичного етапу розвитку суспільства. Екологічне виховання учнів початкової школи на національно-культурних традиціях та звичаях забезпечує залучення їх до високих духовних і матеріальних надбань свого народу, засвоєння і примноження кращих звичаїв, норм і цінностей екологічної поведінки, що зберігаються, розвиваються і передаються протягом століть від покоління до покоління.

РОЗДІЛ 2

СТАН ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Критерії, показники та рівні готовності майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів

Обґрунтування критеріально-оцінного апарату дозволяє коректно оцінити рівень готовності студента до екологічного виховання молодших школярів.

Критерій – це якість, властивість досліджуваного об'єкта, яка дає можливість судити про його стан, рівень функціонування й розвитку [1, с. 298]. Складність об'єкта оцінки визначає необхідність розробки показників критеріїв. «Показник» може виступати як міра зростання, оцінка стану, розвитку, протікання та варіювання процесу підготовки студентів до екологічного виховання молодших школярів. Наявність критеріїв дозволяє обґрунтувати рівні готовності студента до формування екологічної культури молодших школярів. «Рівень» окреслюємо як ступінь досягнень студентом певних уявлень [1, с. 276]; він виражає діалектичний характер процесу, що дозволяє пізнати предмет у всьому його розмаїтті властивостей, зв'язків, відносин [91, с. 392]. Для кожного критерію готовності визначено показники, які найбільш повно його характеризують і дозволяють об'єктивно їх оцінити.

Значна увага в науковій літературі приділяється розробці критеріїв оцінки особистості педагога з екологічних позицій (Н. Алтинікова, Н. Борисенко, О. Грошовенко, М. Іскакова, Н. Казанішена, Т. Кучай, Т. Мірошніченко, В. Молодиченко, В. Танська, І. Усачова). Серед основних критеріїв автори називають такі: екологічну освіченість або систему екологічних знань, екологічну свідомість, мислення, світогляд, екологічні відносини, систему цінностей, культуру почуттів, культуру екологічно виправданої поведінки, природоохоронну діяльність [79, с. 89].

Як значущі й надважливі елементи екологічної культури виступають екологічні знання, що є її змістово-сисловою основою, засвоєння яких

передбачає не тільки інформування студента про проблеми екології, а й усвідомлення себе носієм екологічних норм і цінностей. Еколого-значущі знання, на думку Є. Ногтевої, – це знання, необхідні для встановлення оптимальної взаємодії людини і природи. До них належать: природничо-наукові знання; знання про соціоприродні системи; знання про антропогенні фактори, екологічні проблеми та шляхи їх вирішення тощо [80, с. 112].

Екологічну свідомість Ф. Гайнуллова характеризує через налаштування особистості на збереження природного середовища як умови благополуччя майбутніх поколінь і розуміння необхідності використання науково-технічних досягнень у вирішенні екологічних проблем. До першої характеристики, за якою можлива класифікація видів такої свідомості, відноситься ступінь відображення в ній різних суспільних цінностей, зокрема цінність гуманного ставлення до природи. Друга характеристика екологічної свідомості пов'язана з виявленням у ній прогностичних елементів при виборі критеріїв вирішення конкретної екологічної проблеми. Третя характеристика екологічної свідомості, яку автор вважає класифікаційною ознакою, пов'язана з особливостями її орієнтації на колектив, суспільство, оскільки ліквідація наслідків екологічних катастроф не може бути реально здійсненою зусиллями однієї людини або будь-якої невеликої групи [48, с. 52].

Практичною основою для формування екологічної культури є діяльність у природі: інформаційна, навчально-дослідницька, природоохоронна, просвітницька.

Ставлення педагога до еколого-педагогічної діяльності виражається в його активній позиції, в інтересі, схильності та прагненні постійно підвищувати рівень розвитку особистості дитини й свого рівня готовності до цієї діяльності, зокрема й підвищення рівня знань про екологічні проблеми свого регіону.

На основі аналізу праць вищеназваних авторів, а також із метою оцінювання готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання молодших школярів, обрано такі критерії: мотиваційно-ціннісний, змістовий, діяльнісно-поведінковий.

Мотиваційно-ціннісний критерій містить насамперед мотиви професійної діяльності. Для студента професійні мотиви – це позитивне ставлення до професії вчителя початкової школи, що визначається такими мотивами: задоволеністю обраною професією, прагненням досягти більш високого рівня професійних знань і умінь, вольовою активністю, що виявляється в здатності долати професійні труднощі; прагненням до постійної самоосвіти; любов'ю до дітей та орієнтацією на розвиток особистості дитини.

Мотиваційно-ціннісний критерій готовності передбачає: розвиток екологічної спрямованості в студентів, загострення екологічного інтересу, активізацію наявних екологічних знань, умінь і навичок екологічної діяльності, її аналізу й самооцінки, розвиток ціннісних орієнтацій, ставлень, екологічних і професійних установок.

З огляду на сказане, важливим є встановлення показників мотиваційно-ціннісного критерію: інтерес до еколого-педагогічної діяльності; усвідомлення особистісно-значущої позиції у вирішенні екологічних проблем і проблем екологічної освіти; наявність соціально й особистісно значущих мотивів екологічної діяльності; оцінні судження про природу як джерело краси, пізнання, користі й охорони; оцінні судження про екологічну діяльність як діяльність, орієнтовану на екологічно доцільний розвиток особистості учня, зміна його ставлення до себе, природи і навколишнього світу, екологічна спрямованість особистості, її готовність жити й діяти у взаємодії з природою, система ціннісних орієнтацій, ставлень і настановлень особистості, заснованих на розумінні самоцінності світу природи та її багатогранній значущості для суспільства й людської спільноти.

У ході дослідження змістового критерію готовності виходимо із того, що першою сходинкою екологічної освіченості є знання, які визначаються еколого-пізнавальними інтересами, що складаються під впливом потреб у спілкуванні з природою, заклопотаності станом навколишнього середовища. Змістовий критерій визначає наявність знань з методики викладання природознавства; педагогіки, етнопедагогіки; психолого-педагогічних і фізіологічних

особливостей учнів молодшого шкільного віку; форм і засобів формування екологічної свідомості молодших школярів засобами етнопедагогіки; наявність знань про критерії і показники їхньої екологічної вихованості; основних вимог і дотримання професійної етики, вміння вирішувати професійні проблеми та ситуації, що сприяють формуванню екологічної свідомості молодших школярів.

Показниками змістового критерію обрано: пізнання навколишнього світу, повнота, глибина, обсяг, міцність і усвідомленість екологічних знань про різноманіття об'єктів природи, екологічні цінності й норми, соціальні форми поведінки в природі, види екологічної діяльності; знання про особливості сприйняття й освоєння молодшими школярами навколишньої дійсності, соціального середовища, навчального матеріалу; зміст, методи і форми організації екологічної діяльності молодших школярів засобами народної педагогіки.

Діяльнісно-поведінковий критерій містить екологічну поведінку, яка є наслідком реалізації конструктивного змісту екологічної свідомості й визначається особливостями того психологічного поля, яке властиве тій чи іншій особистості. Як і екологічна свідомість, екологічна поведінка є чітко індивідуальною, що відображає неповторні особливості індивіда.

Показниками діяльнісно-поведінкового критерію обрано: активність і самостійність у ставленні до навколишнього природного середовища засобами оволодіння екологічними діями і вміннями, що лежать в основі еколого-педагогічної діяльності та виявляються в екологічній поведінці і вчинках; здатності самостійного прийняття екологічно значущих рішень і здійснення дій, спрямованих на вирішення локальних екологічних проблем, характерних для місцевого рівня; сформованість особистих стратегій гуманної взаємодії з природою (природоохоронних, прагматичних і непрагматичних); адекватне використання в освітньому процесі початкової школи різноманітних методик і технологій екологічної освіти, а також активність із пропаганди екологічно-орієнтованого способу життя та впровадження раціональних технологій

взаємодії з природою; досвід творчої еколого-педагогічної діяльності; готовність до екологічних вчинків, орієнтованих на духовно-моральні цінності.

Уміння налагоджувати взаємовідносини з учнями й колегами у процесі професійної діяльності, спілкуватися з учнями молодшого шкільного віку, їхніми батьками; залучати учнів до організованої колективної діяльності, що сприяє формуванню їх екологічної свідомості; планувати й організовувати свою діяльність з екологічного виховання молодших школярів; діагностувати рівень розвитку екологічної свідомості молодших школярів. Вміння контролювати, оцінювати і вносити корективи в педагогічний процес щодо розвитку екологічної свідомості молодших школярів засобами етнопедагогіки; аналізувати педагогічні ситуації, що спрямовані на екологічне виховання молодших школярів; об'єктивно оцінювати перебіг процесу формування екологічної свідомості та самосвідомості; наявність стійкої схильності до самоаналізу й самооцінки своїх професійних дій, пов'язаних з формуванням екологічної свідомості молодших школярів засобами етнопедагогіки.

Аналіз певних якостей особистості пропонуємо здійснювати на трьох рівнях готовності: креативному (високому), частково-продуктивному (середньому), формальному (низькому).

Креативний рівень готовності майбутнього вчителя відповідає порівняно високому для виконання професійних обов'язків набору показників. Студенту властиве позитивно-ціннісне ставлення до дитини, до себе, до інших людей, до природи; стійке бажання залучати дітей до природи, студент має високий рівень спеціальних знань про зміст, методи, прийоми і форми організації діяльності екологічної спрямованості молодших школярів засобами народної педагогіки; знає основні принципи захисту навколишнього середовища; може встановлювати контакт із учнями, створювати для них ситуації успіху, коригувати міжособистісні стосунки в малих групах, володіє різними методами і формами організації еколого-педагогічної діяльності, творчими вміннями в процесі реалізації вимог освіти сталого розвитку; бачить прекрасне в природі, розуміє її вразливість, а також може розвинути ці почуття у молодших

школярів; студент любить природу, захоплюється нею, має стійкий пізнавальний інтерес до її вивчення, може формувати ці якості в молодших школярів.

Частково-продуктивний рівень характеризується позитивно-ціннісним ставленням до дитини, до себе, до інших людей, до природи, але стійкого бажання залучати дітей до природи не спостерігаємо; студент володіє достатнім рівнем спеціальних знань про зміст, методи, прийоми і форми організації еколого-педагогічної діяльності засобами народної педагогіки, особливості педагогічної взаємодії в позаурочній діяльності; уміє дотримуватися основних принципів захисту навколишнього середовища, але не виявляє особливого бажання; може встановлювати контакт із учнями, створювати для них ситуації успіху; володіє творчими вміннями в процесі реалізації вимог освіти сталого розвитку; бачить прекрасне в природі, розуміє її вразливість, але розвинути ці почуття в дітей не може; студент поважає природу, але особливого захоплення не відчуває; відрізняється зацікавленістю природою і може це почуття сформувати в дитини.

Формальний рівень готовності майбутнього вчителя характеризується байдужим ставленням до природи, але до дитини й до інших людей він ставиться позитивно; студент володіє мінімальним рівнем спеціальних знань про зміст, методи, прийоми і форми організації еколого-педагогічної діяльності засобами народної педагогіки, особливості педагогічної взаємодії в позаурочній діяльності; знає основні принципи захисту навколишнього середовища, але ніколи сам не брав участі в природозбереженні; студент може встановлювати контакт із учнями, але епізодично; не володіє творчими вміннями в процесі реалізації вимог освіти сталого розвитку; студент, як правило, не помічає краси природи, але розуміє її вразливість.

Структурний взаємозв'язок критеріїв готовності можна уявити так. Екологічні знання забезпечують усвідомлення цінностей. Переживання цих цінностей формує суб'єкту регуляцію діяльності та збагачення особистісних смислів, які призводять до трансформації й розвитку системи екологічних

цінностей, сформованість яких своєю чергою спонукає здійснювати екологоорієнтовану практичну діяльність. Як переконуємося, для того, щоб готовність до даного виду діяльності наблизилася до високого рівня, необхідна система поетапної підготовки майбутнього вчителя початкових класів, яку можна створити, апелюючи до виділених критеріїв і користуючись описаними вище показниками.

2.2. Педагогічний аналіз стану готовності майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів

Результати теоретичного аналізу проблеми підготовки вчителів початкової школи до екологічного виховання школярів виявили значущість феномену екологічної культури в особистому становленні молодшого школяра та посилену увагу науковців до питань оптимізації системи еколого-педагогічної підготовки вчителів. Наразі постає завдання виявлення готовності студентів до досліджуваної діяльності як якісного показника підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки.

Готовність майбутнього вчителя до екологічного виховання молодших школярів розглядається як якість особистості, що виявляється в позитивному ставленні до самостійної пізнавальної діяльності, у здатності ставити за мету професійної діяльності розвиток екологічної активності молодших школярів, педагогічно обґрунтовано обирати способи досягнення цієї мети, здійснювати самоконтроль, прогнозувати шляхи й засоби підвищення ефективності роботи з розвитку екологічної активності учнів [46].

Таким чином, *мета констатувального експерименту полягає у діагностиці рівнів готовності майбутніх педагогів до екологічного виховання молодших школярів.*

У відповідності до окресленої мети завданнями констатувального експерименту нами визначено наступні:

- 1) визначення критеріїв та показників готовності майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів;
- 2) проведення комплексних діагностичних завдань серед студентів педагогічного факультету контрольної та експериментальної груп;
- 3) виявлення рівнів готовності майбутніх учителів початкових класів до означеної діяльності.

Дослідженням охоплено 42 майбутніх учителів початкових класів III курсу педагогічного факультету Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука спеціальності 013 «Початкова освіта». Студентів було диференційовано на 2 групи – контрольну та експериментальну, по 21 представнику з кожної групи.

На констатувальному етапі експерименту насамперед було визначено критерії та їх ознаки, рівневу характеристику готовності майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів (п. 2.1).

З метою з'ясування рівнів готовності майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів було використано систему методів дослідження, з-поміж них – спостереження, анкетування, моделювання ситуацій, аналіз конспектів виховних бесід та ін. Відповідно до завдань констатувального експерименту та виокремлених критеріїв готовності, студентам контрольної та експериментальної груп було запропоновано 3 етапи діагностики, метою яких було діагностування рівнів сформованості готовності майбутніх педагогів до екологічного виховання молодших школярів.

I етап констатувального експерименту був спрямований на виявлення здатності майбутніх педагогів до екологічного виховання молодших школярів за змістовим критерієм.

З метою встановлення рівнів усвідомлення цілей і завдань діяльності з екологічного виховання молодших школярів студентам було запропоновано анкетне опитування (Додаток А).

На думку майбутніх педагогів, майже всі одностайні у висновку, що проведення виховних заходів екологічного змісту займає чільне місце у роботі

вчителя початкової школи, однак лише 15 % з них могли вказати назви таких заходів.

Аналіз проведеного опитування та бесіди виявив, що не всі студенти чітко усвідомлюють мету екологічного виховання. Зокрема, 55 % респондентів сформулювали мету надто загально, наприклад, «...навчити дітей берегти природу», «...екологічний розвиток школяра»; 10 % опитаних акцентували увагу на «формуванні екологічної свідомості і поведінки»; і лише 5 % майбутніх педагогів зазначили метою екологічного виховання «формування відповідального і дбайливого ставлення до природи, що базується на екологічній свідомості».

Аналіз відповідей студентів засвідчив, що всі вони усвідомлюють важливість виховання любові до природи, що визначили як одне з виховних завдань екологічного виховання 90% майбутніх педагогів. Завдання збагачення екологічних знань молодших школярів у навчально-виховній роботі визначили 25% майбутніх педагогів; прагнення берегти природу, примножувати її багатства – 35%; формування умінь і навичок працювати в природі – 35%. Однак, більшість опитаних (66 %) у процесі визначення завдань екологічного виховання обмежились двома-трьома компонентами, що, на нашу думку, пов'язане із тим, що вони не усвідомлюють структуру екологічного виховання і не бачать взаємозв'язку між її структурними елементами.

Серед форм та методів екологічного виховання, з якими обізнані студенти, 75% опитаних назвали здебільшого традиційні: бесіди, виховні заходи, переконання, покарання, напучування, ігрові методи тощо; 65 % майбутніх педагогів змішують поняття форми та методи виховання; 15 % респондентів взагалі не відповіли на поставлене запитання.

Крім того, досліджувані відзначили важливість використання таких організаційних форм виховання: індивідуальної, групової та масової (70% опитаних). Так, майбутні педагоги акцентували увагу молодших школярів на дотриманні правил поведінки у природі, бережному ставленні до природи тощо.

З метою вирішення завдань екологічного виховання засобами етнопедагогіки 80% майбутніх вчителів вказують різноманітні засоби: твори декоративно-прикладного мистецтва, народні твори: казки, вірші, прислів'я, тощо.

Виховним завданням екологічного змісту, на жаль, не надають належної уваги 80 % майбутні педагогів, які брали участь в анкетуванні та бесідах, крім того, лише 20 % респондентів зазначили, що вибір мети і завдань виховання визначається віковими та індивідуальними можливостями молодших школярів.

Наступний метод оцінювання рівнів готовності майбутніх педагогів до екологічного виховання молодших школярів за змістовим критерієм – тестові завдання (Додаток Б). Тести уміщували 25 запитань з множинним вибором відповіді, що дало змогу оцінити рівні знань студентів щодо методики екологічного виховання молодших школярів.

Результати готовності майбутніх педагогів до екологічного виховання молодших школярів за змістовим критерієм представлено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Узагальнені результати рівнів готовності студентів до екологічного виховання молодших школярів за змістовим критерієм (у %)

Змістовий критерій			
Групи	Рівні		
	Креативний (високий)	Частково- продуктивний (середній)	Формальний (низький)
Контрольна група	14,4	52,8	32,8
Експериментальна група	14,4	48,0	37,6
Узагальнений показник	14,4	50,4	35,2

Дані діагностики готовності майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів свідчать про перевагу частково-продуктивного рівня у студентів контрольної (52,8 %) та експериментальної (48,0 %) груп. Креативний рівень характерний для 14,4 % опитаних обох груп, формальний – 32,8 % представників контрольної групи та 37,6 % – експериментальної.

На II етапі констатувального експерименту ми визначали готовність майбутніх педагогів до екологічного виховання молодших школярів за емоційно-ціннісним критерієм.

З цією метою ми використовували наступні завдання:

1. Опрацювати нормативні документи: «Концепцію Нової української школи» «Національну доктрину розвитку системи освіти України у XXI столітті», «Концепцію позашкільної освіти та виховання», «Концепцію Національного виховання» і визначити важливі аспекти, які визначають необхідність оптимізації процесу екологічного виховання у початковій школі.

2. Розташувати по мірі значущості для Вас такі напрями виховання: патріотичне, естетичне, моральне, трудове, фізичне, національне, екологічне.

Аналіз виконання першого завдання дав змогу упевнитись у тому, що більшість майбутніх педагогів усвідомлюють значущість проблеми екологічного виховання. Майже 72,5 % студентів успішно упорались з цим завданням і змогли визначити важливі аспекти, які визначають необхідність оптимізації процесу екологічного виховання у початковій школі.

На друге запитання «Розташуйте, будь ласка, по мірі значущості для Вас такі напрями виховання: патріотичне, естетичне, моральне, трудове, фізичне, національне, екологічне» відповіді студентів проаналізовано на рис. 2.1.

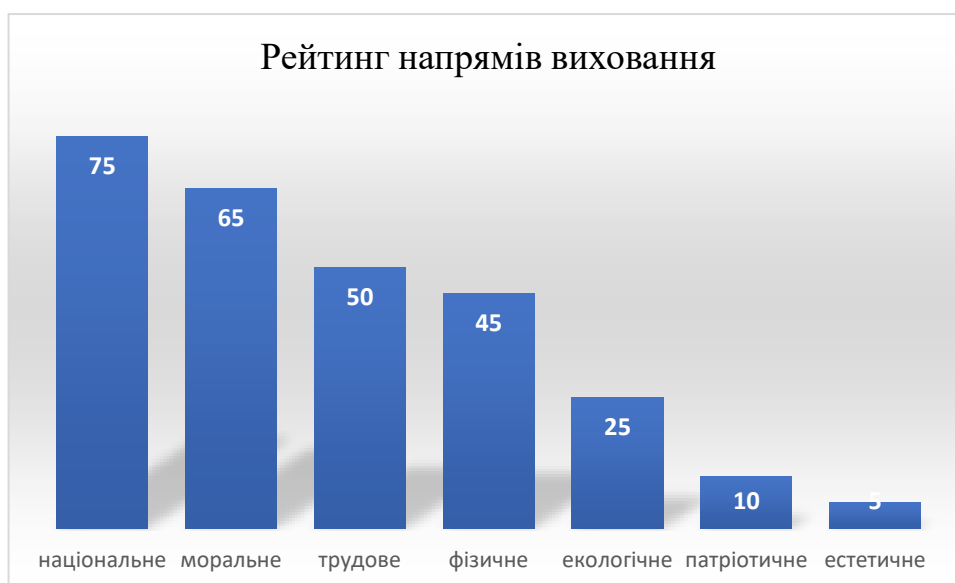

Рис. 2.1. Рейтинг напрямів виховання

Як бачимо з даних рисунка, екологічне виховання займає лише п'яту позицію у рейтингу напрямів виховання. Лише 12,5 % студентів вказали завдання екологічного виховання як пріоритетні серед інших напрямів морального виховання, 35,5 % опитаних взагалі не вважають напрям екологічне виховання серед пріоритетних напрямів національного виховання.

Результати діагностики другого критерію готовності до екологічного виховання представлено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Узагальнені результати рівнів готовності студентів до екологічного виховання молодших школярів за емоційно-ціннісним критерієм

Мотиваційний критерій			
Групи	Рівні		
	Креативний (високий)	Частково-продуктивний (середній)	Формальний (низький)
Контрольна група	28,8	48,0	23,2
Експериментальна група	24,0	48,0	28,0
Узагальнений показник	26,4	48,0	25,6

За результатами діагностики готовності студентів до екологічного виховання молодших школярів можемо зробити висновок, що студенти показали кращі результати, ніж за діагностикою змістового критерію. Зокрема, показники креативного рівня продемонстрували 28,8 % студентів контрольної групи і 24,0 % – експериментальної, частково-продуктивного – 48,0 % опитаних обох груп, 23,2 % респондентів контрольної групи та 28,0 % експериментальної продемонстрували формальний рівень готовності до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки.

III етап констатувального експерименту мав на меті виявлення готовності майбутніх педагогів до екологічного виховання молодших школярів за діяльнісно-поведінковим критерієм.

З цією метою ми використовували наступні завдання:

Перше завдання. Виявлення умінь організувати та планувати виховну роботу.

Майбутнім педагогам було запропоновано розробити план виховної роботи на півріччя, враховуючи зміст екологічного виховання у початковій школі і засоби етнопедагогіки.

Оцінювання відповідей: Правильність виконання запропонованого завдання оцінювалася на основі таких параметрів:

- побудова плану виховної роботи на основі принципів природовідповідності, наступності, системності;
- можливість використання засобів етнопедагогіки у процесі планування заходів екологічного змісту.

Оцінювання відповідей: якщо виховний план побудовано із врахуванням зазначених вимог, то така відповідь вважається правильною і оцінюється відповідно 3 балами, частково правильна – 1-2 балами.

Друге завдання. З'ясувати можливості майбутніх педагогів щодо застосування різноманітних форм та методів екологічного виховання, а також врахування засобів етнопедагогіки. Розробка схематичного плану виховного заходу.

Студентам запропоновано самостійно скласти план-схему виховного заходу, який можна провести з всіма учнями молодшого шкільного віку.

За виконання цього завдання виставлялось дві оцінки: перша на основі аналізу можливості використання різноманітних форм та методів екологічного виховання, а друга – за врахування засобів етнопедагогіки при здійсненні виховного впливу.

Оцінювання результатів виконання завдання: за правильну відповідь зараховували 3 бали, часткову – 1-2 бали, неправильну або її відсутність – 0 балів.

Третє завдання. Виявити знання та уміння майбутніх педагогів використовувати засоби етнопедагогіки у процесі екологічного виховання учнів початкових класів.

Підготуйте фрагмент виховного заходу, де використовуються засоби народної педагогіки, вкажіть які саме.

Оцінювання результатів виконання завдань: кожне завдання оцінювалось окремо, а потім визначався середній бал.

За повну відповідь нараховувалося 4-5 балів; частково правильну – 3-2 бали, неправильну або її відсутність – 1-0 бал.

Узагальнені результати третього критерію готовності майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів представлено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Узагальнені результати рівнів готовності студентів до екологічного виховання молодших школярів за діяльнісно-поведінковим критерієм

Групи	Рівні		
	Креативний (високий)	Частково- продуктивний (середній)	Формальний (низький)
Контрольна група	19,2	52,8	28,0
Експериментальна група	19,2	48,0	32,8
Узагальнений показник	19,2	50,4	30,4

Результати діагностики за діяльнісно-поведінковим критерієм теж засвідчили переваги частково-продуктивного рівня готовності до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки (цей рівень засвідчили 52,8% представників контрольної та 48,0 % – експериментальної груп. Формальний рівень виявили 28,0 % опитаних контрольної групи та 32,8 % – експериментальної. Відповідно, креативним рівнем охарактеризовано 19,2 % респондентів контрольної та експериментальної груп.

Середній результат за кожним критерієм визначався за формулою

$$P = \frac{K_1 + K_2 + K_3}{n}$$

P – середній результат, n – кількість завдань, K1 + K2 + K3 – результат середнього арифметичного, отриманого у кожному завданні.

Середні показники готовності студентів контрольної та експериментальної групи до екологічного виховання за змістовим, емоційно-ціннісним та діяльнісно-поведінковим критеріями відображено у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Готовність майбутніх педагогів до екологічного виховання за змістовим, емоційно-ціннісним та діяльнісно-поведінковим критерієм

<i>Групи</i>	<i>Рівні</i>		
	Креативний (високий)	Частково- продуктивний (середній)	Формальний (низький)
Контрольна група	20,8	50,9	28,3
Експериментальна група	19,2	48,0	32,8
Узагальнений показник	20,0	49,5	30,5

Як бачимо з даних таблиці, студенти експериментальної групи виявили нижчу рівень готовності до екологічного виховання порівняно зі студентами контрольної групи. Зокрема, креативний рівень опитаних контрольної групи переважає на 1,6 %, частково-продуктивний рівень – на 2,9 %. У свою чергу формальний (низький) рівень студентів експериментальної групи на 4,5 % переважає майбутніх педагогів контрольної групи.

Проведений нами констатувальний експеримент дав змогу встановити низьку готовність студентів до екологічного виховання молодших школярів. Причинами такого стану вважаємо утилітарно-практичне ставлення майбутніх педагогів до професійної підготовки, нерозуміння важливості екологічного виховання, не усвідомлення студентами цілей і завдань діяльності з екологічного виховання молодших школярів, недостатній рівень розвитку власного екологічного досвіду майбутніх фахівців, побутування серед студентів стереотипних уявлень про організацію екологічного виховання дітей, не усвідомлення майбутніми учителями екологічного потенціалу навчальних предметів початкової школи, сфери спілкування та взаємин тощо.

2.3. Модель професійної готовності майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки

Результати констатувального експерименту підтвердили необхідність розробки моделі підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання молодших школярів та її наукового обґрунтування.

Моделювання – побудова копій, моделей педагогічних матеріалів, явищ і процесів, що використовуються для схематичного зображення досліджуваних педагогічних систем [41, с. 164]. Моделювання полягає в дослідженні педагогічних об'єктів за допомогою моделювання понятійних, процесуальних, структурних і концептуальних характеристик та окремих сторін освітнього процесу в межах певного соціокультурного простору на загальноосвітньому, професійно орієнтованому чи іншому рівнях [42, с. 112]. Отже, моделювання є одним із найбільш універсальних способів подання наочного й відносно простого уявлення основного задуму в формі схеми або таблиці.

Модель підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування екологічної культури молодших школярів розроблена на основі висновків, зроблених у ході аналізу психологічної, педагогічної, соціологічної та філософської літератури з означеної проблеми (Н. Борисенко, О. Вахтоміна, О. Грошовенко, Б. Долинський, М. Іскакова, Б. Кабулов, Н. Казанішена, Т. Кучай, В. Мелаш, Т. Мірошниченко та ін.) і даних констатувального експерименту.

Розроблена модель спрямована на виконання соціального замовлення суспільства – формування соціально-активної особистості, здатної жити в гармонії з природою. Вона представлена методологічно-цільовим, змістово-технологічним, діагностично-результативним блоками. Графічне зображення моделі представлено на рис. 3.1.

Методологічно-цільовий блок визначається метою підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування екологічної культури молодших школярів відповідно до соціального замовлення на таких фахівців.

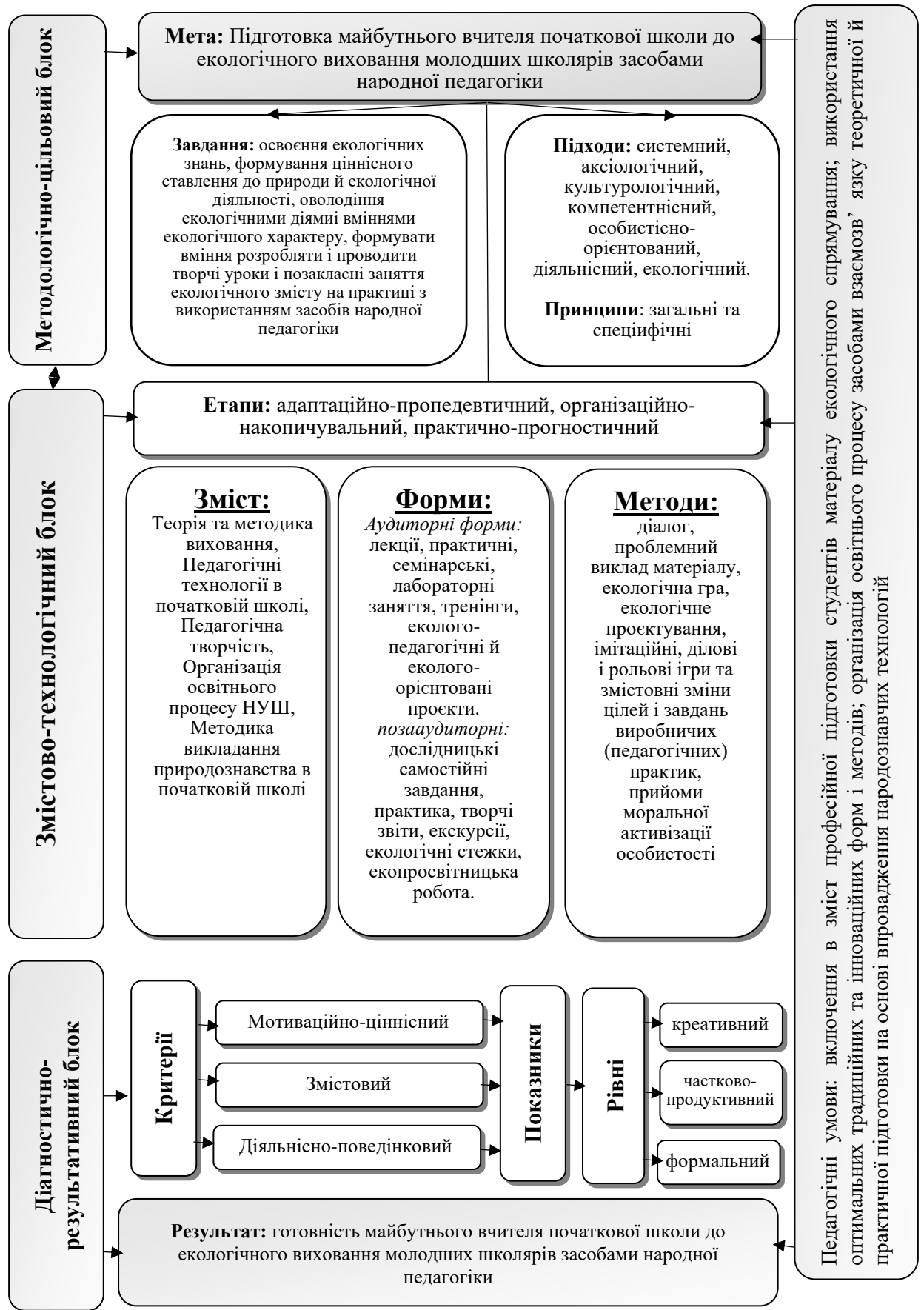

Рис. 2.2. Модель підготовки майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки

У методологічно-цільовому блоці в якості наукових підходів визначаємо: аксіологічний, культурологічний, компетентнісний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, системний, екологічний.

Аксіологічний підхід (О. Григорович, Л. Давлетшина, О. Деркач, Н. Чикильдїна) полягає в утвердженні людини як носія базових загальнолюдських цінностей, як суб'єкта, здатного до організації своєї діяльності в світі на основі духовних ідеалів, моральних настановлень і моральних норм.

Культурологічний підхід дозволяє відобразити в системі загальної освіти головні елементи екологічної культури. Цілеспрямоване проектування всіх каналів взаємодії екологічної освіти з культурою в їх системній цілісності дозволить підвищити якість екологічної освіти, реалізацію її культуротворчої функції. Він спрямовує наукову орієнтованість екологічного змісту навчальних дисциплін, їх принципи побудови і розширює екологокультурні основи змісту виховання і навчання.

Компетентнісний підхід дозволяє повною мірою використовувати екологічні, педагогічні та психологічні принципи й закономірності становлення екологічної культури для розвитку екологічної компетентності особистості, яка буде здатною, спираючись на власний досвід і екологічні цінності, знайти для оптимального вирішення екологічної проблеми відповідні знання, вміння або дію. Отже, компетентнісний підхід орієнтований на результат, на підготовку грамотного, екологічно-компетентного фахівця, готового до професійної та екологічної діяльності [44, с. 52].

Особистісно-орієнтований підхід спрямований на особистісний розвиток як процес і результат освоєння соціально вагомої діяльності стосовно природного середовища, вироблення власної світоглядної концепції, побудову індивідуальної траєкторії взаємодії з навколишнім природним середовищем. При такому підході увага концентрується на особистості педагога, який піклується про розвиток духовної особистості з емоційними задатками й можливостями розвитку [78, с. 5].

Діяльнісний підхід дозволяє реалізувати через розробку та виконання творчих проєктів інтегровані знання та вміння, що пояснюється, по-перше, тим, що вчитель початкових класів у своїй роботі повинен обов'язково враховувати характерні особливості екологічної діяльності молодших школярів.

Системний підхід до вивчення процесу підготовки педагога щодо екологічного виховання молодших школярів дозволяє забезпечити цілісність аналізу тих чи інших педагогічних факторів і явищ, виділити головні з них, визначити критерії та показники ефективності підготовки студентів [80].

Екологічний підхід, на нашу думку, набуває методологічного значення, сприяє усвідомленню природи досліджуваних явищ, їх прагматично-аксіологічної ієрархії, причиново-наслідкових зв'язків, логіки взаємодії, що сприяє удосконаленню всієї системи екологічних знань, тобто їх екологізацію.

Відтак для вирішення завдань дослідження визначено загальні принципи: гуманізації, системності, інтеграції, краєзнавчий (регіональний) принцип науковості та доступності, єдності педагогічної теорії, експерименту і практики.

Принцип гуманізації дає можливість вивчати людину у всьому багатстві її відносин із природним і соціальним середовищем, а стан середовища – як чинник, що впливає на її духовний і фізичний розвиток, соціальне становлення. Природа вивчається не тільки з погляду утилітарної цінності, а й із позиції її універсальності.

Принцип системності допоміг проаналізувати проблему дослідження з позиції цілісності, впорядкованості (переважання істотних зв'язків над випадковими) й організованості (регулювання зв'язків між компонентами системи та її зв'язками з навколишнім середовищем) усіх елементів системи.

Принцип інтеграції дозволяє об'єднати елементи системи в цілісну структуру передбачити, що в системі професійної підготовки не може бути жодного неаргументованого елемента, що працює на досягнення поставленої мети.

Важливим із огляду на екологічну підготовку майбутнього вчителя є

краєзнавчий (регіональний) принцип, який дозволяє конкретизувати складні екологічні поняття, робити екологічно обґрунтовані мотиви поведінки студентів більш значущими.

Принцип науковості та доступності означає наукову інтерпретацію учителем складних законів розвитку природи з метою повного розуміння, а не заучування природних закономірностей дітьми [79, с. 87].

Важливе значення для дослідження має методологічний принцип єдності педагогічної теорії, експерименту і практики, оскільки між практикою і наукою існує певний циклічний зв'язок. Можна з упевненістю стверджувати, що вихідні напрями побудови й розвитку теорії навчання в педагогічному освітньому закладі виникають із запитів практики школи.

Специфічними принципами, на нашу думку, є такі: природодоцільності й культуродоцільності, організації екологічної діяльності, спрямованості екологічної діяльності, індивідуальної адекватності екологічної діяльності, навчання в умовах навколишнього середовища. Ці принципи специфічно розглядаємо в декількох аспектах, не виходячи за межі історично сформованого їх розуміння.

По-перше, пов'язуємо природодоцільність з індивідуальністю людини (як майбутнього педагога, так і його учнів). Навчання має будуватися на основі законів розвитку людини як істоти, індивідуальність якої розкривається в умовах дії спадкових задатків і навколишнього середовища.

По-друге, пов'язуємо природодоцільність із виявленням біогенетичного закону на соціальному рівні. В освіті (у сфері формування понятійного мислення школярів) він модифікований в генетичний (онтогенетичний) підхід.

По-третє, природодоцільність орієнтує навчання студентів відповідно до їх індивідуальних (природних) задатків і культивує індивідуальність фахівця [15, с. 180].

По-четверте, культуровідповідність передбачає, що виховання ґрунтується на духовно-моральних цінностях, будується відповідно до цінностей і норм культури. Це пов'язано з вимогами до змісту, спрямованості,

методів і форм навчання, виконання яких сприяє досягненню цілей підготовки фахівця до майбутньої трудової діяльності [15, с. 181].

Принцип організації екологічної діяльності полягає у включенні особистості в різні види взаємодії з природними об'єктами: як реальними, так й ідеальними.

Принцип спрямованості екологічної діяльності полягає в тому, що є педагогічно доцільним пріоритет безпосередньої взаємодії особистості з природними об'єктами; актуалізація в такій діяльності механізмів суб'єктифікації, емпатії, ідентифікації, рефлексії тощо; принципове уникнення ситуацій деструктивної діяльності стосовно природних об'єктів.

Принцип індивідуальної адекватності екологічної діяльності полягає в тому, що педагогічно доцільна організація такої діяльності відповідає специфічним психологічним особливостям особистості за таких умов: залучення особистості до такої діяльності, яка відповідає наявній у неї домінуючій мотивації і наявними можливостями (пізнавальними, технологічними тощо); при формуванні системи уявлень слід орієнтуватися на індивідуальну значущість одержуваної інформації.

Принцип навчання в умовах навколишнього середовища розуміється як механізм навчання в реальних умовах навколишнього світу, через діяльнісне пізнання природних і природно-соціальних систем та відповідних екологічних ситуацій [21].

З урахуванням перелічених принципів з орієнтацією майбутнього вчителя початкової школи на еколого-педагогічну роботу зумовлений відповідний відбір змісту його підготовки.

Змістово-технологічний блок містить етапи, зміст, форми, методи, технології.

Етапами підготовки майбутнього вчителя початкових класів до формування екологічної культури молодших школярів є: адаптаційно-пропедевтичний, організаційно-накопичувальний, практично-прогностичний.

Адаптаційно-пропедевтичний передбачає вироблення плану,

настановлень, моделей майбутньої екологічної діяльності, алгоритму майбутньої діяльності. Цей етап припадає на формування ціннісно-мотиваційної сфери особистості студента. В умовах цього етапу формується його професійно-педагогічна спрямованість у цілому та екологічно-педагогічна зокрема. Ефективність роботи на цьому етапі залежить від позиції особистості як активного суб'єкта діяльності, від осмислення практичного індивідуального еколого-педагогічного досвіду, підтримки та заохочення в колективі індивідуально-творчих пошуків студентів.

Другий етап, організаційно-накопичувальний, передбачає оволодіння студентами комплексом знань, умінь та навичок екологічної освіти молодших школярів. На цьому етапі експериментальна робота спрямовувалася на формування всіх критеріїв готовності. Студенти освоювали навчальні дисципліни «Методика викладання природознавства у початковій школі», «Педагогічні технології в початковій освіті», «Теорія та методика виховання».

Третій етап, практично-прогностичний, передбачає застосування комплексу знань, умінь і навичок екологічної освіти безпосередньо в професійній діяльності. На цьому етапі відбувалася оцінка результатів формування професійно важливих якостей майбутнього вчителя початкової школи, його здатність до самоосвіти та самовдосконалення. При реалізації цього етапу відбувався розвиток практичних еколого-орієнтованих умінь завдяки залученню студентів до різних видів практики. Цей етап передбачав самооцінку майбутнім фахівцем індивідуальних особливостей екологічної компетентності на основі послідовного використання методик екологічного виховання та освіти в реальних умовах початкової школи.

Зміст підготовки майбутніх учителів початкової школи освоювався через теоретичний напрям (психолого-педагогічна підготовка, спеціально-екологічна підготовка), який містив оволодіння студентом умінням використовувати екологічний потенціал фахових дисциплін. Значною мірою цей аспект підготовки студентів вирішується в межах вивчення навчальної дисципліни: «Методика викладання природознавства в початковій школі». Ця дисципліна

спирається на комплекс природничих наук і націлені на формування цілісної картини системи «людина-суспільство-природа». Це здійснюється через: розкриття низки фундаментальних понять щодо основних закономірностей організації біологічних систем, їх ієрархії; цілісності і взаємозалежності, раціонального використання природних ресурсів, охорони природи.

Практичний напрям підготовки майбутніх педагогів реалізовувався переважно на практичних заняттях, педагогічній практиці. Практичні заняття й навчальна практика передбачають формування практичних умінь і навичок взаємодії з природними об'єктами: спостереження природних і антропогенних об'єктів, їх опис; постановку експериментів з природними об'єктами; застосування природоохоронних технологій. Практичний напрям передбачав самостійну роботу.

Під час проходження педагогічної практики забезпечувалася різнобічна методична підготовка майбутнього вчителя до формування комплексу педагогічних умінь, що дозволяють ефективно здійснювати процес екологічного виховання молодших школярів (проведення екскурсій у природу, організація навчальних екологічних стежок, екологічного табору, підготовка екологічних свят; керівництво екологічними іграми та їх розробка, організація дитячих екологічних рухів тощо).

Методична підготовка студентів передбачає роботу гуртків, клубів, зустріч з учителями-новаторами, проведення тренінгів, екологічну пошукову роботу тощо.

Технологічна структура передбачає використання знань в екологопедагогічній діяльності, що розгортає такі форми освітнього процесу, які за ієрархією подібні до еколого-педагогічної діяльності: фронтальні, групові та індивідуальні. Найбільш оптимальними є групові та індивідуальні форми навчання. Групова форма роботи дозволяє перетворювати навчальну діяльність у професійну, що досягається за допомогою тренінгів та спеціальних вправ.

Індивідуальна форма організації навчального процесу ефективна тим, що дозволяє студентам розвивати індивідуальний стиль спілкування, педагогічну

поведінку [9, с. 73].

При підготовці майбутніх учителів початкової школи до екологічного виховання учнів засобами народної педагогіки широко використовуються такі організаційні аудиторні форми: інтегроване заняття, лекції, практичні, семінарські та лабораторні заняття, еколого-психологічні тренінги, еколого-педагогічні й еколого-орієнтовані проекти, створення навчально-методичного портфолію; позааудиторні: дослідницькі самостійні завдання, педагогічна практика, творчі звіти, польова практика, екологічні експедиції, екскурсії, екологічні стежки, проектування мікрозаказників, природоохоронна робота, екологічні акції, екогуртки тощо; екопросвітницька робота (екологічні свята, екофестивалі, екологічні флешмоби, участь у природоохоронних акціях)

Серед методів і прийомів виділяємо методи активного навчання: діалог, проблемний виклад матеріалу, екологічну гру, екологічне проектування, імітаційні, ділові й рольові ігри та змістові зміни цілей і завдань педагогічних практик, прийоми моральної активізації особистості. При виборі методів і форм навчання враховувалися не тільки завдання, але й специфіка змісту навчального матеріалу, рівень навчальної підготовленості та вікові особливості студентів.

Змістово-технологічний блок передбачає використання інноваційних технологій: проблемного навчання, організації самостійної роботи студентів на основі діяльнісного підходу, управління діяльністю з формування екологічної культури молодших школярів, інформаційно-комунікаційну.

Діагностично-результативний блок пов'язаний з реалізацією цілей підготовки й досягненням відповідних результатів. Відповідно до цього завершальний етап містить: аналіз і оцінку результатів діяльності студентів. Критеріально-оцінний апарат містить критерії та рівні готовності студентів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки (див. п. 2.1)

Отже, модель складає: мету, завдання, підходи, принципи загальні та специфічні, етапи, зміст, організаційні аудиторні та позааудиторні форми, методи активного навчання, технології, критерії, рівні, результати.

На нашу думку, створена модель сприятиме ефективності підготовки майбутнього педагога до екологічного виховання молодших школярів молодшого шкільного віку. Наступний етап полягає в експериментальній перевірці розробленої нами моделі.

Висновки до розділу 2

На основі аналізу праць вчених, а також із метою оцінювання готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання молодших школярів, обрано такі критерії: мотиваційно-ціннісний, змістовий, діяльнісно-поведінковий.

Мотиваційно-ціннісний критерій готовності передбачає: розвиток екологічної спрямованості в студентів, загострення екологічного інтересу, активізацію наявних екологічних знань, умінь і навичок екологічної діяльності, її аналізу й самооцінки, розвиток ціннісних орієнтацій, ставлень, екологічних і професійних установок. Змістовий критерій визначає наявність знань з методики викладання природознавства; педагогіки, етнопедагогіки; психолого-педагогічних і фізіологічних особливостей учнів молодшого шкільного віку; форм і засобів формування екологічної свідомості молодших школярів засобами етнопедагогіки; наявність знань про критерії і показники їхньої екологічної вихованості; основних вимог і дотримання професійної етики, вміння вирішувати професійні проблеми та ситуації, що сприяють формуванню екологічної свідомості молодших школярів.

Діяльнісно-поведінковий критерій містить екологічну поведінку, яка є наслідком реалізації конструктивного змісту екологічної свідомості й визначається особливостями того психологічного поля, яке властиве тій чи іншій особистості.

У відповідності до критеріїв було виокремлено наступні рівні сформованості готовності майбутніх педагогів до екологічного виховання засобами народної педагогіки: креативний (високий), частково-продуктивний (середній), формальний (низький).

Проведений нами констатувальний експеримент дав змогу встановити низьку готовність студентів до екологічного виховання молодших школярів. Причинами такого стану вважаємо утилітарно-практичне ставлення майбутніх педагогів до професійної підготовки, нерозуміння важливості екологічного виховання, не усвідомлення студентами цілей і завдань діяльності з екологічного виховання молодших школярів, недостатній рівень розвитку власного екологічного досвіду майбутніх фахівців, побутування серед студентів стереотипних уявлень про організацію екологічного виховання дітей, не усвідомлення майбутніми учителями екологічного потенціалу навчальних предметів початкової школи, сфери спілкування та взаємин тощо.

Модель підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування екологічної культури молодших школярів розроблена на основі висновків, зроблених у ході аналізу психологічної, педагогічної, соціологічної та філософської літератури з означеної проблеми. Розроблена модель спрямована на виконання соціального замовлення суспільства – формування соціально-активної особистості, здатної жити в гармонії з природою. Вона представлена методологічно-цільовим, змістово-технологічним, діагностично-результативним блоками.

Методологічно-цільовий блок визначається метою підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування екологічної культури молодших школярів відповідно до соціального замовлення на таких фахівців. Змістово-технологічний блок містить етапи, зміст, форми, методи, технології. Діагностично-результативний блок пов'язаний з реалізацією цілей підготовки й досягненням відповідних результатів. Відповідно до цього завершальний етап містить: аналіз і оцінку результатів діяльності студентів. Критеріально-оцінний апарат містить критерії та рівні готовності студентів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки.

Отже, модель складає: мету, завдання, підходи, принципи загальні та специфічні, етапи, зміст, організаційні аудиторні та позааудиторні форми, методи активного навчання, технології, критерії, рівні, результати.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ

3.1. Методика професійної підготовки майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки

Метою формувального експерименту була розробка і апробація на основі моделі експериментальної технології, спрямованої на підвищення рівнів готовності майбутніх вчителів до екологічного виховання молодших школярів.

У відповідності до окресленої мети нами було виокремлено наступні завдання дослідження:

- організація навчально-виховної роботи з урахуванням суспільних потреб, соціальних факторів та специфіки професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи;
- наповнення змісту навчальних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки екологічним змістом;
- упровадження засобів народної педагогіки у процесі планування технології екологічного виховання.

Формувальний експеримент здійснювався в три етапи. З огляду на те, що дисципліни циклу професійної та практичної підготовки мають на меті озброєння майбутніх педагогів знаннями, уміннями та навичками, які сприятимуть їхньому професійному становленню, на першому *етапі* формувального експерименту нами було оновлено їхній зміст, збагативши доповненням необхідних питань, що суттєво відрізнявся від традиційного матеріалу, який вивчали студенти контрольних груп.

Студентів експериментальної групи було залучено до професійно-зорієнтованої пізнавальної діяльності, що забезпечувалася мотиваційно-ціннісним, змістовно-гностичним, процесуально-виконавським

компонентами у навчанні. До педагогічного експерименту були залучені викладачі педагогічного факультету Інституту педагогічної освіти.

Навчально-методичні матеріали (у друкованому та електронному варіантах) для студентів педагогічного факультету з навчальних дисциплін включали: банк лекцій, плани семінарських, практичних та лабораторних занять, інструкції до них, завдання для самостійної та індивідуально-дослідницької роботи, теми рефератів, список основної та додаткової літератури, термінологічний словник, критерії оцінювання, питання для контролю та самоконтролю.

На основі визначених науковцями педагогічних умов та даних констатувального експерименту обґрунтовано такі педагогічні умови: включення в змістову парадигму підготовки студентів матеріалу екологічного спрямування з метою інтеграції екологічних та психолого-педагогічних знань; використання оптимальних традиційних та інноваційних форм і методів у напрямі активізації аксіологічного потенціалу студентів з метою актуалізації потреб молодших школярів у природоохоронній діяльності; організація освітнього процесу засобами взаємозв'язку теоретичної й практичної підготовки на основі впровадження народознавчих технологій.

Перша умова – включення в змістову парадигму підготовки студентів матеріалу екологічного спрямування з метою інтеграції екологічних та психологопедагогічних знань реалізовувалась у ході адаптаційно-пропедевтичного етапу. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки здійснювалася в межах навчальних дисциплін, зміст яких включав: інтерпретацію таких понять, як екологічна культура, екологічна освіта, народна педагогіка, народні звичаї та обряди, народний календар, технологія здійснення екологічної освіти засобами народної педагогіки, вимоги до здійснення еколого-педагогічної роботи, характеристика практичного досвіду вчителів початкових класів.

Етапній підготовці студентів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки сприяло створення таких умов при

вивченні навчальних дисциплін, коли теоретичні знання засвоювалися згідно з послідовними процедурами: набуття теоретичних знань за типом (сума конкретних екологічних та народознавчих знань; сума конкретних психолого-педагогічних знань; знання досвіду вчителів; аналіз рівня цих знань); трансляція знань в уміння й навички за допомогою творчих завдань; демонстрація вмінь на навчальних заняттях та під час педагогічної й навчальної практики.

Розглянемо детальніше процес застосування навчальних дисциплін з оновленим змістом екологічного та народознавчого матеріалу.

У навчанні студентів «Методики викладання природознавства у початковій школі» при вивченні змістового модуля «Основи природознавства» застосовувалися такі методики:

а) методика використання об'єктів і процесів навколишнього світу як джерело інформації для студентів;

б) методика дослідження екологічних ситуацій, що характеризують стан ландшафтів;

в) методика використання навколишнього середовища як фактора становлення професійних компетентностей;

г) методика аналізу рівня сформованості знань про навколишній світ.

Методика використання об'єктів і процесів навколишнього світу як джерело інформації для студентів. Ця методика реалізовувалась в активних формах навчання студентів: дослідницьких проєктах, кейс-стаді (case-study). Так, студенти проводили спостереження за кліматичними змінами, вивчали фенологічні явища, анатомо-морфологічні, екологічні особливості рослин і тварин на території свого краю. Підбирали прислів'я та приказки, які характеризують сезонні явища, ознайомлювались з народними прикметами щодо зміни погодних умов.

Поліпшенню якості знань щодо використання вікових, психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку для розвитку в них екологічної культури та механізмів її формування сприяв оновлений курс «Теорія і

методика виховання». На основі аналізу освітньої програми курсу, його зміст був урізноманітнений питаннями екологічної спрямованості та народознавчим змістом (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Можливості екологізації курсу «Теорія і методика виховання»

№	Дидактичні одиниці	Еколого-педагогічні знання
1	Методика вивчення учнів і учнівського колективу в плануванні виховної роботи	Реальний рівень екологічної культури – основа при плануванні, організації й проведенні роботи з екологічного виховання школярів
2	Спільна виховна робота школи, сім'ї та громадськості	Значення спільної роботи школи, сім'ї та громадськості в екологічному вихованні
3	Методика патріотичного виховання учнів у школі	Неформальні екологічні рухи
4	Формування світогляду школярів у загальній системі освітнього процесу	Поняття про гуманістичне цілісне світосприйняття
5	Словесні й безсловесні впливи на особистість	Здатність емоційно впливати на уяву учнів. Образне сприйняття. Прийоми, методи, засоби організації образного сприйняття молодших школярів
6	Підходи до розробки конспектів виховних, розвивальних і освітніх заходів	Планування й конструювання екологопедагогічної діяльності
7	Методика спільної виховної діяльності педагогічного колективу та молодіжної організації школи	Значення педагогічного колективу, батьків і громадських організацій при проведенні роботи екологічної спрямованості
8	Естетичне виховання	Естетичне виховання в природі
9	Методика трудового та екологічного виховання учнів	Елементи екологічного виховання. Праця як вид екологічної діяльності молодшого школяра
10	Моральне виховання	Морально-етичне ставлення до природи
11	Екологічне виховання	Формування в дітей цілісного сприйняття всього навколишнього світу і цілі, завдання, методи, засоби екологічного виховання
12	Особистість вихователя. Педагогічне спілкування	Педагогічне спілкування в процесі екологічної діяльності

Одночасно в курсі «Теорія та методика виховання» передбачено спеціальну самостійну тему: «Методика виховної роботи класного керівника з екологічного виховання школярів».

У ході дослідження оновлено зміст навчальної дисципліни «Методика викладання природознавства у початковій школі».

В освітню програму з «Методики викладання природознавства у початковій школі» відповідно до проблеми дослідження внесено нову тему «Позаурочна діяльність молодших школярів екологічної спрямованості». При вивченні цієї теми майбутній учитель ознайомлюється зі змістом цієї діяльності, методами й формами її організації. Крім того, при вивченні всіх інших тем методики відбувається знайомство з історією екологічної (позакласної, позашкільної) діяльності молодших школярів; матеріальною базою екологічної діяльності (пришкільна ділянка і кабінет початкових класів; навколишній світ як одне з джерел інформації); виховним і розвивальним потенціалом курсу (екологічна освіта молодших школярів; поняття про розумовий розвиток молодших школярів; поняття про особистісно-орієнтоване навчання природознавства).

Під час практичних робіт студент опановує методику організації в початковій школі методів навчання природничої освітньої галузі (спостереження, розпізнавання, дискусія, дослід, моделювання, проектування, гра, розповідь, бесіда, демонстрація фільму та презентації).

У процесі екологізації курсу переслідувалися цілі впливу на мотиваційну сферу студентів засобами розкриття практичної значущості еколого-педагогічної діяльності вчителя, формування усвідомлення особистісної значущості організації еколого-педагогічної діяльності. Наприклад, у лекції на тему «Екологічне виховання школярів» навчальної дисципліни «Теорія та методика виховання» висвітлювалися такі питання: завдання і зміст роботи школи з екологічного виховання учнів на сучасному етапі; система екологічного виховання школярів; індивідуальний підхід до учнів у процесі екологічного виховання; розвиток інтересу школярів до екологічних проблем

на основі їх участі в свідомій екологічно-орієнтованій діяльності в природі.
Народна педагогіка про екологічне виховання учнів.

Після лекції на семінарі розглядалися такі питання: екологічне виховання як складник виховання: завдання, зміст, форми і методи роботи з екологічного виховання школярів, особливості екологічного виховання учнів різних вікових груп.

Студентам запропоновано на вибір такі завдання:

- На основі вивчення літератури підготувати повідомлення з теми.
- Підібрати з газет і журналів матеріали про стан екологічного виховання в сучасній школі.
- Зробити аналіз досвіду роботи класного керівника з екологічного виховання школярів.
- Підібрати народні казки екологічного змісту.

Із метою підсилення процесів екологізації змісту дисциплін запропоновані семінарські заняття. Так, під час вивчення навчальної дисципліни «Теорія і методика виховання» було проведено семінарське заняття на тему «Екологічна компетентність майбутніх учителів початкових класів», який передбачав такі теми та методи їх подання: цілі і завдання екологічної освіти і виховання (кінолекторій), сутність і зміст екологічної освіти і виховання в школі (міні-конференція, презентація), концепція екологічної освіти (дискусія), методи й технології екологічної освіти і виховання (екологічний тренінг), особливості екологічної освіти та виховання дітей у школі (спільна робота викладача і студента), регіональні екологічні особливості в екологічній освіті та вихованні (лекція на природі, організація екскурсії), формальна й неформальна екологічна освіта та виховання (тренінг), учитель початкових класів і його роль в освітньому процесі школи (рольові ігри), методи й технології організації позанавчальної екологоорієнтованої роботи в школі (презентація), діяльність класного керівника як одна з умов успішності екологоосвітнього процесу в класі (тренінг – вирішення педагогічних ситуацій).

У процесі вивчення дисципліни «Методика викладання природознавства у початковій школі» було реалізовано семінар «Психолого-педагогічні основи екологічної освіти молодших школярів». У першій частині «Природа як загальнолюдська цінність» розкривалися глобальні проблеми планети, сутність екологічної культури педагога. У другій – «Психологічні основи екологічної освіти молодших школярів» – вивчалися психологічні прийоми формування екологічної свідомості та поведінки. Третя частина присвячена значенню народної педагогіки в екологічній освіті молодших школярів.

Формування екологічної культури студентів здійснювалося в ході використання традиційних та інтерактивних форм організації спецсемінару: мініконференції, в ході якої студенти висловлювали своє ставлення до досліджуваної проблеми; тренінгу, ділової гри, диспуту, конкурсу. Особливе місце займала самостійна робота студентів.

Для семінару студенти розробляли набір мультимедійних презентацій. В частині «Психологічні основи екологічної освіти молодших школярів» проведено еколого-психологічний тренінг з виконанням нестандартних завдань у творчій формі. Спочатку пропонувалися вправи, спрямовані на розширення перцептивного досвіду взаємодії з природою (наприклад, вправа «Виріб із кори»). Потім на розвиток екологічної емпатії, стимулювання ідентифікації з природними об'єктами. Цьому сприяли такі вправи, як: «Ательє мод», «Екологічні листи», «Попереджувальні знаки». У завершальній частині виконувалися вправи узагальнювального характеру, спрямовані на корекцію стратегій взаємодії з природними об'єктами: «Екологічна етика», «Екологічний кодекс жителів Землі».

Вправа «Навколишнє середовище» виконувалася студентами при вивченні другої частини спецсемінару – «Психологічні основи екологічної освіти молодших школярів». Студенти малювали своє оточення (вдома, на роботі, на природі, в магазині, в театрі тощо), коротко знайомили всіх зі своїм оточенням в різних ситуаціях, потім, використовуючи індивідуальні рисунки, зображували схему, виокремлюючи фактори навколишнього середовища.

Упродовж вивчення курсу студенти отримували такі завдання: розробити сценарії екологічних заходів народознавчого змісту, їх організацію і проведення; складати картотеки та бібліографії науково-методичної літератури з питань екологічної освіти молодших школярів; робити підбір методик діагностики екологічної освіченості молодших школярів.

Із метою акцентування уваги студентів на якостях, необхідних людям для виживання в майбутньому, виконувалася вправа «Діти майбутнього». Робота над вправою виконувалася в підгрупах. Кожна група проводила мозковий штурм і складала список знань, умінь, цінностей, відносин, які характеризують дітей, яким доведеться жити в мінливому світі й позитивно змінювати світ.

Друга педагогічна умова – використання оптимальних традиційних та інноваційних форм і методів у напрямі активізації аксіологічного потенціалу студентів з метою актуалізації потреб молодших школярів у природоохоронній діяльності – реалізована в ході організаційно-накопичувального етапу.

Реалізація цієї умови основана на співробітництві викладачів і студентів та здійснювалася в аудиторній (проблемні лекції та семінари, тематичні дискусії (круглий стіл, конференція), презентація, лабораторні дослідження, груповий тренінг) і в позааудиторній діяльності (екологічні акції, екологічний рух, природоохоронні заходи, екскурсії, експедиції, подорожі, екологічна стежина, театралізовані заходи).

Педагогічна практика організована як особистісно-орієнтована, ускладнювальна, комплексна і творча. Ускладнювальний характер практики полягав у поступовому включенні студентів у професійну діяльність з активізації освітнього процесу: початкове знайомство зі школою і класом, вивчення шкільної документації, потім проведення уроків в умовах розвитку навчальної активності школярів, далі – організація батьківських зборів, узагальнення результатів.

Відповідно до проведеного аналізу використання екологічного потенціалу надбань української етнічної культури в освітньому процесі початкової школи ми зупинились на застосуванні наступних її складових: давніх народних

вірувань (міфології, повір'їв, забобон); українського дитячого фольклору; народних звичаїв (традиційних морально-етичних норм поведінки); святково-обрядової культури; українського народного декоративно-прикладного мистецтва.

Проходження пропедевтичної практики, окрім традиційних завдань, містили ще й додаткові завдання екологічного спрямування:

1. Наповнення навчального матеріалу для учнів 1 - 2 класів елементами народної культури, що стосуються традицій взаємодії людей і флори, з метою кращого засвоєння знань, підкріплення їх позитивними або негативними емоціями, вивчення причинно-наслідкових зв'язків, прямої та оберненої залежності людини від рослинного світу і навпаки.

2. Формування ціннісного суб'єкт-суб'єктного ставлення до рослинного світу на основі біоцентричного світогляду наших предків, етичних та екологічних традицій українського народу у ставленні до рослин; формування емоційної потреби милуватися красою флори, відчувати відповідальність за неї та бажання їй допомагати.

3. Формування в учнів практичних навичок, досвіду та стереотипів екологічно доцільної поведінки у взаємодії з об'єктами флори, вміння свідомо підпорядковувати власні дії та вчинки екологічним нормам, аргументувати дорослим та одноліткам необхідність дотримуватись цих норм.

Проаналізуємо проведену роботу під час пропедевтичної практики.

Вивчення теми з природознавства «Як людина пізнає світ» доповнювалось образами українських міфічних персонажів – захисників природи. Під час опрацювання теми учні знайомились з кожним міфічним персонажем, його особливою місією в природі та природними об'єктами, які вони охороняють.

Вивчаючи з першокласниками тему з природознавства «Дерева, кущі, трав'янисті рослини» учні допомагали Лісовичку та лісовим мешканцям врятувати ліс, на місці якого люди вирішили зробити офісний центр та паркінг. Спочатку герої, а з ними й учні, знайомились з проблемою: до лісу почала

з'їжджались велика техніка, з'явився шум і почали зрубувати дерева. Потім, лісові мешканці розповідали першокласникам, про свою домівку та стиль життя, відповідно ознайомлюючи з різницею між деревами, кущами та трав'янистими рослинами, взаємозв'язками в природі та їх значенням для екосистеми. Щоб сформування в учнів суб'єкт-суб'єктне ставлення до рослин, застосовувались елементи «методу контрастів»: дерево розглядалось як домівка для білочки, в якій чекають маму білченята, їдальня для дятла, захист для борсука, що врятувався і заховався від вовка, кущ – домівка (кубло) для зайченят, схованка від дощу для фазана, ресторан для лося тощо. В ході обговорення учні з'ясовують, що людина, знищуючи ліс, залишає без умов існування велику кількість тварин, не всі з яких зможуть пристосуватись до змін: відсутності дому, харчів, захисту тощо. За умови такого підходу, особливо коли його підкріплювати масштабними прикладами наслідків, відповідно до «принципу контрастів», першокласники вчилися сприймати рослинний світ непрагматично, а емоції та переживання за долю лісових мешканців формували суб'єкт-суб'єктне ставлення до природи [83].

Під час вивчення теми «Дикорослі рослини рідного краю» учні ознайомлювались з місцевими міфами і легендами про флору рідного краю, усвідомлювали, що наші предки ніколи не зривали рослини просто так, а лише з певною метою: для купання дитини, миття голови, з метою лікування, обрядових дій тощо [84]. В ході бесіди учні дізнались, що українці ніколи не викидали у сміття зірвані квіти та зілля, а висушували і використовували їх за призначенням: купали в них дітей, мили голову, використовували для чаїв та лікарських відварів чи настоїв, в крайньому випадку згодовували домашнім тваринам або спалювали в печі (минулорічні вербові гілочки спалювали під час випікання великодніх пасок).

Учням розповідалось, що у давнину в Україні не прийнято було дарувати живі зрізані квіти: «Великим гріхом вважалося зривати й дарувати квіти, а також незрілі плоди, бо то означає смерть (квіти несли тільки на похорони: встеляли останню земну дорогу людині, клали на могилу). Зірвана й подарована

квітка – знак заподіяння зла, тобто людині бажають того самого, що вчинили з рослиною». Розповіли та опрацювали народні повір'я «рватимеш без потреби квіти – випадатиме волосся», «Зірвеш лілею на ставку – русалка за руку схопить і потягне у вирву» та інші.

В ході бесіди учні дізнались, що колись, навіть перший раз до школи діти йшли не з букетами квітів, а з хлібом, загорнутим у вишитий рушник. Випроводжаючи вперше дитину до школи, мати пекла їй на щастя і долю спеціальний хліб і вишивала рушник, щоб шкільне життя було легким, а наука корисною. Вишитий рушник висів на почесному місці і мав повсякчас нагадувати вчителю про велику місію – навчати мудрості і навертати на добро дитину, яку доручили йому батьки. У підсумку уроку порівняли традиції збереження рослин, що існували в наших предків, із сучасними з погляду.

Закріплення з даної теми проводилось на уроці трудового навчання «Аплікація з паперу, симетричні форми: Український рушник». Крім безпосереднього вивчення поняття «симетрії» та формування навичок із виготовлення аплікації, з учнями з'ясовувалось сакральне значення вишитого рушника, значення рослинних символів, символів землі і води, що на ньому зазвичай вишивали. В ході роботи з папером, учні повторили правила раціонального використання паперу та його значення для довкілля. У практичній частині заняття, кожен учень виготовив власний рушничок з деревом життя (подільським вазоном).

В темі «Будьмо знайомі! (Походження назв рослин)» зверталась увага на віру українського народу у спільне походження людей, рослин та тварин, у можливість перевтілення одних в інших. Учні дізнались легенди про окремих представників флори: про хризантему, що була колись гордою красунею та мужньо стріляла з лука по ворогах зі стін фортеці, ця квітка не боїться холодів, як за життя мужня дівчина не боялась ворогів; про квіти «братки» були братом і сестрою, які в різний час опинившись в татарському полоні, не знали про свої родинні стосунки, а втікаючи додому, вони покохали один одного і стали чоловіком та дружиною, дізнавшись про страшний гріх, перетворились на

квіти, інші легенди [85]. Обговорюючи легенди, зосереджено увагу на формуванні суб'єктного ставлення до рослин. А домашнім завданням для учнів було спостерігати які квіти та рослини ростуть на шляху від школи додому.

Під час екскурсійного заняття з теми «Екскурсія у сад (парк, сквер, ліс)» першокласників ознайомили з легендами про природу рідного краю. Розповіли школярам про давнього Рода, який за народними віруваннями є творцем (родителем) Всесвіту і життя на Землі, і запропонувати учням подумати, чому все, що ми бачимо навкруг – ліс, озеро і луг, траву, квіти, дерева і кущі, птахів, звірів і комах українці називають природою? Бо вони за народними уявленнями створені Родом і знаходяться під його охороною, тобто при Родові. А все, що знаходиться при Родові і називається природою. Далі учні ознайомилися з легендами про істот, які, згідно давніх вірувань наших предків, слідкують за порядком у ввірених їм місцях. З деякими учні уже були знайомі на попередніх уроках, так ліси і лісових мешканців охороняють мавки, лісовики і лісавки, гаї – гайовики, гірські хащі і полонини – Чугайстер. Поля охороняють – польовики й межовики, жінцям у полі допомагає Спір (щоб робота краще спорилась), а дотримуватись доцільного чергування праці і відпочинку під час жнив (відпочивати у спекотний полудень) змушує Полуденниця. Луки охороняють – луговики, водойми – русалки, водяники, болотяники, бродниці та багато інших чарівних створінь. Вони слідкують за порядком на природі (у царстві Рода), хороших і добрих людей охороняють і допомагають їм, а бешкетників можуть і покарати: збити з дороги, завести у хащі, пожалити кропивою, поколотити реп'яхами, «пригостити» отруйними ягодами чи грибами [89].

Ступивши на лучну (лісову, польову) стежку, педагог наголошував на її важливості для природи, на правилах поведінки у природі. Учні, в свою чергу, обіцяли не чинити шкоду нікому з мешканців царства Рода і допомагати природі. Вчитель показував рослини, які траплялися на шляху та пригадував ставлення українців до рослин, і головні причини зникнення рослин. Учні домовились не зривати рослини, а лише фотографувати.

Опрацювання теми з природознавства «Лікарські рослини» поєднано з уроком розвитку зв'язного мовлення та трудового навчання. Спочатку на уроці розвитку зв'язного мовлення ми прочитали з учнями легенду «Євшан зілля» та обговорили її. Наступного дня на уроці природознавства, була проведена бесіда про рослини, що допомагають людям і тваринам та лікують їх. Переглянули фото, що були зроблені під час екскурсії «У царстві Рода на природі», та впізнали зображення лікарських рослин. Розповіли учням, проте що українці, зриваючи рослини лише з певною метою, завжди дякували: «Під перший корінець, як вирвеш, треба копійку положити, а як нема копійки то хліба солі. Заплатить тра землі» [88]. У підсумку учні вивчили примовки, які посилюють відповідальність за нанесену шкоду рослинному світу: «Не гнівись, Земелько, що ми тебе оголили, ми на тебе хлібчика положили» або

«Цілющому зіллю, кладу хлібець з сіллю,
Низько голову схиляю, на колінця припадаю,
Прошу твою силу, щоб (вказується ім'я) зцілила.
Ти лиши своє коріння, подаруй мні своє вміння,
Зціли від недуги, буду тобі другом» [88, с. 86].

Закріплення теми «Лікарські рослини» ми провели на уроці трудового навчання «Робота з природнім матеріалом: «Маковійка – квітковий оберіг класу». Було проведено ігри «Польова аптека старого характерника» (у якій учні відчували себе знахарями, впізнавали лікарські рослини та недуги, які вони лікують) та «Міфи та легенди бабусі Настусі» (де пригадували рослини, які українці вважали чудодійними та повір'я й легенди, що з ними пов'язані). Потім учні зібрали один букет-оберіг класу, варто відзначити, що букет оберіг, щоб не завдати природі шкоди, складали восени з поодиноких рослин. Закріплюючи вивчений матеріал, учні склали пам'ятку «лікарські рослини» та поміркували, що може трапитись, коли люди просто так знищуватимуть рослини.

Під час вивчення теми «Охорона рослин. Червона книга. Червонокнижні рослини рідного краю» учні допомагали мешканцям Чарівної галявини

відшукати свої улюблені трави та квіти, кількість яких стрімко почала зменшуватись і одного разу друзі мало не втратили їх. Учні ознайомилися з рослинами, що зникають – білими водяними лілеями, якими, за легендою, опікувались Русалки, тому, якщо людина заподіяла якусь шкоду водоймам чи ліліям, вони могли помститися.

Тему з природознавства «Дослідницький практикум. Як зберегти ялинку перед новорічними святами?» об'єднано з уроком трудового навчання «Робота з природними матеріалами». На уроці природознавства в ході бесіди про новорічні символи України, учні з'ясували значення ялинки для природи. В ході бесіди учні проаналізували доцільність заміни живої ялинки на штучну, що виготовлена з різних видів пластмаси, розповіли учням скільки часу має пройти, щоб вона зникла. Відповідно до дидактичного принципу доступності, абстрактний період у понад 100 років, визначили як: коли ви будете старенькими дідусями й бабусями, а ваші внуки закінчуватимуть школу, штучна ялинка, що зараз є у вас вдома, ще зберігатиметься десь на звалищі. Як ви думаєте, скільки до того часу там буде таких ялинок?

У темі «Які рослини є символами України?» учні знайомились з рослинами – символами українського народу: калиною, вербою, соняшником, мальвою, житом й пшеницею тощо. Пригадавши, про які рослини говорилось на попередніх заняттях, учні ознайомились із значенням кожної рослини в українській культурі та його відбитком в декоративно-ужитковому мистецтві, фольклорі й обрядових діях. Так, розкриваючи значення калини, розповідали легенду про її походження, лікувальні властивості, прослухали пісні, охарактеризували значення в культурі: кущ калини садили біля хати дівчини, ним прикрашали коровай, садили на могилі вбитого в бою козака тощо. Ознайомлюючись з соняхом, мальвами, крім вірувань та фольклору, учні розглядали полотна з мальвами Катерини Білокур, картини з соняшниками – «Соняшник і горох» «Соняшник із бджолами», «Соняшник життя» Марії Приймаченко, а також пейзажі з українською традиційною хатою, де неодмінним декором є соняхи Юрія Журки та картину Віктора Семенюка «Хата

в соняхах», після чого відбулось обговорення, що спрямоване на емоційну сферу учня.

На уроці з розвитку зв'язного мовлення вивчалися народні традиції та обрядові дії під час висадження рослин, а також примовляння та приказки, використавши їх під час висаджування рослин. Наведемо деякі приклади, вірувань, фольклору та обрядів, що ми вивчали з учнями: цибулю народні традиції рекомендують сіяти коли «доки жаб не чути або як тільки заквакає», просо сіяли коли хрущі літають, такі рекомендації стали стимулом для ведення фенологічних спостережень, учні намагались дізнатися чи квакають уже жаби, чи з'явилися хрущі тощо. Ячмінь сіяли, ще в мокру землю «Топчи мене в болото, то буду як золото», «сій мене в грязь, будеш як, то будеш як князь», після Миколи (22 травня) сіяли лише гречку– «до Миколи не сій гречки, не стрижи овечки», «Якщо не посіяв проса до Миколи, то не сій ніколи». Вивчили примовляння до рослин перед посадкою: «Вроди, Боже, бурячки, як у мене литочки», «Роди моя морква така, як той кіл, або моя литка», «Щоб кукурудза була така, як моя рука» тощо. Проаналізували народні прикмети, спостереження за погодою на свято Юрія (6 травня Георгія Побідоносця): «Коли ж дощ на Юра – буде хліб і в дурня», «...якщо на Юра сховається в житі куря або ворона – буде урожай, а якщо горобець – то буде лихоліття» (Творун, 1993). Учням дуже сподобалось заняття, вони вказували, що обов'язково розкажуть вивчені примовки та обрядові дії батькам і бабусям, й спробують їх застосувати на присадибній ділянці.

З метою формування в учнів практичних навичок та досвіду догляду за рослинами студенти-практиканти провели цикл виховних годин. Одна з них – «Вроди, Боже, щоб було що людям дати і продати» (або «Посади мене»). В ході виховної години учні знайомились з правилами висаджування рослини, в залежності від її призначення (кімнатна рослина, городня, польова, декоративна, культурна рослина, тощо) визначали, що спільного, а що відмінного при посадці і догляді за ними. Склали правила догляду за рослиною та щоденник догляду, аналізували прислів'я. Перед виконанням

практичної роботи учні спостерігали ще один дослід, в одноразових стаканах зробили однакову кількість дірок, але різного діаметру та налили в них воду, таким чином учні побачили наскільки від діаметру отвору залежить втрата води. Далі учні виконували практичну частину заняття – висаджування та висівання рослин у ґрунт. Виконували приказки та обрядові дії під час посадки, наприклад замість фізкультхвилинки використали народні примовляння з рухами: «Рости, моя капуста, із кореня корениста, а із листку головиста, – присідаючи до землі, – не рости високо, а рости широко» тощо. У підсумку заняття, для закріплення поведінкового ефекту були використані українські етнічні традиції: перед початком сівби селяни знімали шапку, вклонялись землі, розстеляли на ниві скатертину і клали на неї хліб та сіль, а починаючи сівбу примовляли: «Вроди, Боже, на всякого долю, і на сліпого, і на кривого, і на бачущого, і на ледащого, і на крадячого і не залиш мене без хліба з моєю худобою» або «Роди, Боже, щоб було людям дати і продати» по закінченні сівби сівач забирає хлібину додому і віддає її домашнім тваринам, щоб гарно росли. Потім домовились, що учні по чергово будуть доглядати за рослинами, записуючи догляд та свої спостереження за ростом у щоденник росту.

Розробки виховних годин на тему «Народний календар», «Традиції охорони дерев». «Традиції охорони рослин», «Традиції охорони тварин» уміщено в додатку В.

3.2. Аналіз результатів дослідження

Метою контрольного експерименту була перевірка ефективності технології підготовки майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки.

Завдання дослідження:

1) повторна діагностика готовності майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки.

2) проаналізувати динаміку змін рівнів готовності майбутніх педагогів до екологічного виховання молодших школярів майбутніх педагогів контрольної та експериментальної групи;

3) підтвердити або простувати сформульовану гіпотезу.

Методи контрольної діагностики аналогічні констатувальному етапу дослідження.

Аналіз результатів діагностичних даних контрольного експерименту показав значне зростання показників змістового критерію в експериментальній групі (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Рівні готовності студентів до екологічного виховання молодших школярів на констатувальному і контрольному етапі експерименту за змістовим критерієм (у %)

Рівні	Групи			
	Контрольна		Експериментальна	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Креативний	14,4	24,0	14,4	33,6
Частково-продуктивний	52,8	57,6	48,0	57,6
Формальний	32,8	18,4	37,6	8,8

Як засвідчують дані таблиці 3.2, показники креативного рівня змістового критерію на початку дослідження були однакові як в контрольній, так і в експериментальній групі: (14,4%). Після впровадження експериментальної технології спостерігається збільшення цих показників (на 19,2%) в експериментальній групі. Відповідно, спостерігалось збільшення показників частково-продуктивного рівня (на 9,6 %). Про ефективність експериментально-дослідної роботи свідчить той факт, що формальний рівень сформованості готовності студентів до екологічного виховання у експериментальній групі знизився на 28,8 %, після формувального експерименту цей показник становив лише 8,8%.

У контрольній групі теж спостерігалася позитивна динаміка, але не настільки суттєва, як в експериментальній групі. Так, показники креативного рівня у контрольній групі підвищились на 9,6%, частково-продуктивного – на 4,8 %, формального – знизились на 14,4%.

Показники мотиваційно-ціннісного критерію готовності майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів, в порівнянні з даними констатувального експерименту, також зазнали відчутних змін в експериментальній групі. Узагальнені результати діагностичної роботи подано у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Рівні готовності студентів до екологічного виховання молодших школярів на констатувальному і контрольному етапі експерименту за мотиваційно-ціннісним критерієм (у %)

Рівні	Групи			
	Контрольна		Експериментальна	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Креативний	28,8	33,6	24,0	37,6
Частково-продуктивний	48,0	52,8	48,0	57,6
Формальний	23,2	13,6	28,0	4,8

Як засвідчують дані з таблиці 3.2, після проведеної роботи в експериментальній групі спостерігається суттєве зростання кількості студентів, рівень сформованості готовності яких до екологічного виховання яких визначено нами як креативний (на початку експерименту – 24,0 %, в кінці – 37,6%).

У свою чергу частково-продуктивний рівень сформованості готовності студентів до екологічного виховання засобами народної педагогіки після проведеного експерименту констатовано у 57,6 % майбутніх вчителів початкової школи, в той час як на початку цей показник становив 48 %.

Кількість студентів, охарактеризованих формальним рівнем сформованості готовності студентів до екологічного виховання зменшилась на 23,2 %.

Слід зазначити, що в контрольних групах не відбулося таких суттєвих змін. Так, показники креативного та частково-продуктивного рівнів у студентів контрольної групи підвищились на 4,8 %, формального – знизились на 9,6 %.

У свою чергу після завершення дослідно-експериментальної роботи ми спостерігали позитивну динаміку щодо змін показників діяльнісно-поведінкового критерію (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Рівні готовності студентів до екологічного виховання молодших школярів на констатувальному і контрольному етапі експерименту за діяльнісно-поведінковим критерієм (у %)

Рівні	Групи			
	Контрольна		Експериментальна	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Креативний	19,2	24,0	19,2	38,4
Частково-продуктивний	52,8	57,6	48,0	61,6
Формальний	28,0	18,4	32,8	0

Аналіз результатів здобутих даних у процесі дослідно-експериментальної роботи засвідчив, що відбулося зростання кількості студентів експериментальної групи, віднесених нами до креативного рівня, в порівнянні з контрольною групою (19,2 % до початку дослідно-експериментальної роботи і 38,4 % після її завершення). Разом з тим спостерігалось збільшення кількості майбутніх педагогів експериментальної групи, які до початку експерименту мали частково-продуктивний рівень (з 48,0 % до 61,6 %). У процесі дослідно-експериментальної роботи ми констатували відсутність формального рівня сформованості готовності студентів до екологічного виховання експериментальної групи. Натомість у контрольній групі не спостерігалось подібних змін.

Порівняльний аналіз даних констатувального та контрольного експериментів наочно доводять результативність запропонованої й експериментально перевіреної нами технології підготовки майбутніх педагогів до екологічного виховання молодших школярів у експериментальній групі. Динаміку змін рівнів готовності студентів до екологічного виховання молодших школярів до та після завершення формувального експерименту нами проілюстровано на рис. 3.2.

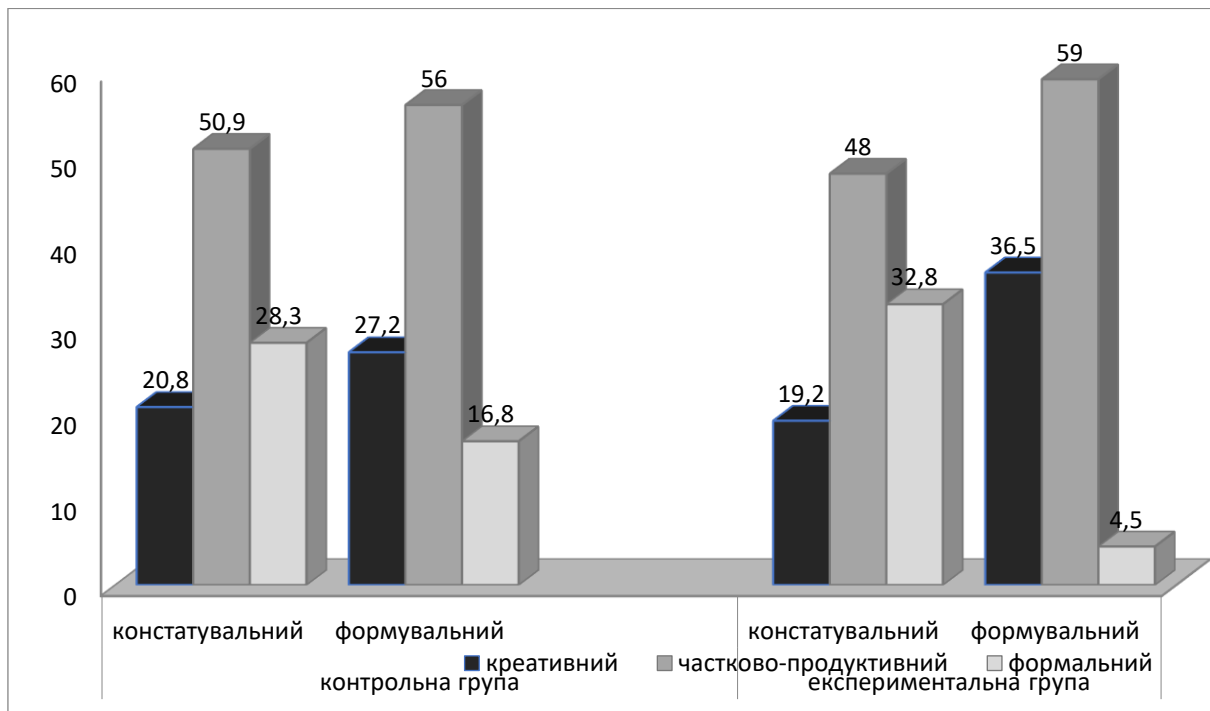

Рис. 3.2. Динаміка рівнів готовності студентів контрольної та експериментальних груп до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки

Аналіз показників сформованості готовності студентів до екологічного виховання на основі відносних показників, які синтезовано за трьома критеріями: змістовим, емоційно-ціннісним та діяльнісним, дав змогу виявити загальну тенденцію зростання кількості студентів, рівень сформованості готовності студентів до екологічного виховання яких визначено як креативний (на 17,3 %) в експериментальній групі. Відповідно, кількість студентів, охарактеризованих частково-продуктивним рівнем сформованості готовності студентів до екологічного виховання, збільшилась на 11 %. Показники

формального рівня зменшились в експериментальній групі на 28,3 %. Натомість у контрольній групі не виявлено подібних змін. Зокрема, показники креативного рівня у контрольній групі зросли на 6,4 %, частково-продуктивного – на 5,1 %, показники формального рівня зменшились на 11,5 %.

Порівняльний аналіз даних педагогічного експерименту підтвердив, що рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до окресленої діяльності можна суттєво підвищити завдяки впровадження в педагогічний процес вищої школи запропонованої автором моделі та технології екологічного виховання засобами народної педагогіки.

3.3. Методичні рекомендації щодо удосконалення процесу підготовки майбутніх педагогів до екологічного виховання молодших школярів

У проекті Концепції неперервної екологічної освіти та виховання наголошується, що у зв'язку із загостренням екологічних проблем перед сучасною педагогічною наукою і практикою постали невідкладні завдання щодо забезпечення підготовки молодого покоління, здатного вивести людство зі стану глибокої екологічної кризи, у якій воно опинилося через незнання або ігнорування законів взаємовідносин людини і природи, споживацьке ставлення до неї. Настав час виховувати підрастаюче покоління не в традиції якомога більше брати від природи, а в притаманному українському народові гармонійному співіснуванні з природою, раціональному використанні та відтворенні її ресурсів, у психологічній готовності оберігати природні багатства всюди і завжди.

Екологічна освіта в системі підготовки вчителя тривалий час мала емпіричний характер. Підготовка студентів педагогічних ЗВО до екологічної освіти та виховання школярів здійснювалася на рівні природоохоронної освіти в процесі читання курсів за вибором і спецпрактикумів. Нині екологічна освіта визнається як обов'язковий компонент підготовки вчителя. Професійно-педагогічна спрямованість екологічної освіти майбутнього вчителя є складною і багатоплановою сукупністю методологічних, дидактичних, методичних,

організаційних чинників впливу на студентів із метою формування в них професійної готовності до здійснення екологічної освіти та виховання в школі.

Для вирішення згаданих проблем необхідна широкомасштабна екологічна підготовка усіх верств населення, під якою розуміємо психолого-педагогічний процес впливу на людину, метою якого є формування теоретичного рівня екологічної свідомості, що в систематизованому вигляді відображає різноманітні сторони єдності світу, закономірності діалектичної єдності суспільства та природи, певних знань і практичних навичок раціонального природокористування.

Формування екологічної свідомості – тривалий і поступовий процес, що включає у себе добре організовану систему поетапно проведених заходів для засвоєння екологічних знань і виховання екологічно правильної поведінки. Провідними елементами формування екологічної свідомості є такі: знання (засвоєння основних наукових понять про природу, екологічні проблеми); усвідомлення (виховання свідомого ставлення до довкілля); ставлення (розуміння природи як унікальної цінності і джерела матеріальних і духовних сил людини); навички (здатність практичного засвоєння довкілля і його охорони); діяльність (участь у вирішенні екологічних проблем). Екологічну свідомість можна успішно формувати на основі ідеальної динамічної моделі майбутнього типу відносин суспільства і природи, окремої людини і природи. Оскільки будь-який вид мислення ґрунтується на інформації, то екологічна основа інформації формує екологічне мислення.

Важливим завданням вищого навчального закладу є ефективна організація екологічного виховання й освіти. Необхідно навчити студентів розуміти цілісність природи Землі, єдність її процесів, зв'язок людини з природою. Будь-яку діяльність людини, її поведінку стосовно природи слід погоджувати з її законами. Тут розвивається почуття причетності до природи, відчуття її натхненності, що не дозволить людині ставитися до неї недбало.

Предмети як природничо-наукового, так і гуманітарного циклу мають бути екологічно орієнтовані. Під час їх вивчення вибирають для розгляду ті

питання екології, що відповідають змісту певного навчального предмета. У курсі біології розглядають взаємозв'язок людини і біосфери, стан і охорону окремих природних ресурсів (рослинного і тваринного світу), взаємодію між живими організмами і середовищем їх життя. Вивчення географії дасть можливість зрозуміти глобальні екологічні проблеми, ознайомить з проблемами використання природних багатств і їх охорони. Вивчити методи боротьби із забрудненням довкілля дасть можливість хімія. Фізичні знання допоможуть розібратися в тому, які новітні технології сучасного виробництва нешкідливі, а які завдають непоправної шкоди природі, чого не можна допустити. Суспільствознавство розкриє закономірності взаємодії суспільства і природи (соціальна екологія), а також допоможе поглибити юридичні та морально-етичні поняття про особисту цивільну відповідальність кожної людини за долю природного середовища.

Науковість змісту екологічної освіти і виховання пов'язана із сучасним розвитком різних галузей наук. На сучасному етапі розвитку науки особливо важливо відібрати такі знання, які є основними в екологічній і фаховій підготовці майбутнього учителя. Необхідно навчити його орієнтуватися в великому потоці наукової інформації і на базі цього, в майбутньому, відбирати зміст і методи організації навчання відповідно до рівня психолого-фізіологічного розвитку дітей.

Не менш важливим у екологічній підготовці майбутнього вчителя є розвиток навичок інтелектуальної і практичної діяльності педагога. Тобто включення їх в активну і творчу роботу з опрацювання одержаної інформації на різних рівнях її використання (репродуктивному, продуктивному, продуктивно-творчому) і для розв'язування різноманітних пізнавальних і практичних завдань. Практична спрямованість пізнання є могутнім засобом перетворення знань у переконання, а тому і джерелом розвитку ноосферного світогляду. Це визначається самомотивованістю та усвідомленням навчання, яке орієнтує вчителя в майбутньому на роботу з організації екологічної діяльності на різних рівнях пізнання. Основою для цього є усвідомлені і засвоєні майбутнім

учителем зв'язки між предметами (інтеграція знань), що формуються на базі фундаментальних філософських, природничих, психолого-педагогічних та інших наукових знань та життєвому досвіді вчителя.

Екологічні знання істотно впливають на світогляд людей, оскільки передбачають пізнання процесів природи в їхній цілісності. Суттєвою рисою екологічних знань є те, що вони відображають не лише наявне, а й показують необхідне, тобто спрямовані в майбутнє, даючи певну орієнтацію діям людей у використанні ресурсів природи для розвитку суспільства. Таким чином вони сприяють формуванню прогностичного аспекту екологічної свідомості, що є надзвичайно важливим у сучасних умовах.

Висновки до розділу 3

Метою формувального експерименту була розробка і апробація на основі моделі експериментальної технології, спрямованої на підвищення рівнів готовності майбутніх вчителів до екологічного виховання молодших школярів.

У відповідності до окресленої мети нами було виокремлено наступні *завдання* дослідження: організація навчально-виховної роботи з урахуванням суспільних потреб, соціальних факторів та специфіки професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи; наповнення змісту навчальних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки екологічним змістом; упровадження засобів народної педагогіки у процесі планування технології екологічного виховання.

Студентів експериментальної групи було залучено до професійно-зорієнтованої пізнавальної діяльності, що забезпечувалася мотиваційно-ціннісним, змістовно-гностичним, процесуально-виконавським компонентами у навчанні. До педагогічного експерименту були залучені викладачі педагогічного факультету Інституту педагогічної освіти.

На основі визначених науковцями педагогічних умов та даних констатувального експерименту обґрунтовано такі педагогічні умови: включення в змістову парадигму підготовки студентів матеріалу екологічного

спрямування; використання оптимальних традиційних та інноваційних форм і методів у напрямі активізації аксіологічного потенціалу студентів з метою актуалізації потреб молодших школярів у природоохоронній діяльності; організація освітнього процесу засобами взаємозв'язку теоретичної й практичної підготовки на основі впровадження народознавчих технологій.

Аналіз показників сформованості готовності студентів до екологічного виховання на основі відносних показників, які синтезовано за трьома критеріями: змістовим, емоційно-ціннісним та діяльнісним, дав змогу виявити загальну тенденцію зростання кількості студентів, рівень сформованості готовності студентів до екологічного виховання яких визначено як креативний (на 17,3 %) в експериментальній групі. Відповідно, кількість студентів, охарактеризованих частково-продуктивним рівнем сформованості готовності студентів до екологічного виховання, збільшилась на 11 %. Показники формального рівня зменшились в експериментальній групі на 28,3 %. Натомість у контрольній групі не виявлено подібних змін. Зокрема, показники креативного рівня у контрольній групі зросли на 6,4 %, частково-продуктивного – на 5,1 %, показники формального рівня зменшились на 11,5 %.

Порівняльний аналіз даних педагогічного експерименту підтвердив, що рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до окресленої діяльності можна суттєво підвищити завдяки впровадження в педагогічний процес вищої школи запропонованої автором моделі та технології екологічного виховання засобами народної педагогіки.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження, присвячене проблемі підготовки майбутніх педагогів до екологічного виховання молодших школярів, дає підстави зробити такі висновки:

1. Визначальним для процесу підготовки майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів молодших класів є не тільки зміст діяльності самого майбутнього вчителя, а і його обізнаності, вмінням зрозуміло доносити та пояснювати отримані знання до учнів, а також навчити школярів застосовувати ці знання на практиці.

Система професійної підготовки майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів – це процес, у ході якого студенти навчаються вмінню розвивати екологічну активність, набувають готовність до розвитку екологічної активності молодших школярів.

Готовність майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів являє собою складне утворення, що включає: усвідомлення студентами необхідності й важливості вирішення цієї проблеми, необхідність бути екологічно вихованою особистістю, знання психолого-педагогічних механізмів розвитку пізнавальної активності екологічно вихованих учнів, володіння конкретними методиками розвитку екологічної активності учнів, уміння проаналізувати отримані результати, намітити корекцію подальших дій.

Екологічна освіта – це цілісна система, для якої притаманні інтегративність, безперервність, послідовність і спрямована вона на формування екологічного мислення, етики та екологічної культури. Сьогодні гостро відчувається відсутність альтернативних програм, що зважають на специфіку майбутньої спеціальності, а також відсутність комплексу методичних посібників, що мають на меті ефективну реалізацію цих програм.

Сутність екологічного виховання – це багатоаспектний процес, який включає формування наукової системи знань у галузі взаємодії природи і суспільства, виховання гуманістичного світосприйняття особистості, розвиток екологічного мислення, формування екологічних переконань особистості,

засвоєння норм екологічної етики і як результат - формування екологічної культури, екологічного професіоналізму, які визначають активне ставлення особистості до охорони навколишнього середовища, раціонального природокористування, збереження і відтворення природних ресурсів в конкретному регіоні. Основним системотвірним елементом виступає педагогічна взаємодія педагога і вихованця, де визначальним є екологічне виховання в широкому розумінні цього слова, бо включає в себе як процес передачі (обміну) теоретичних та практичних знань, так і передачу (обмін) духовних цінностей (власне екологічне виховання).

2. Одним із дієвих засобів досягнення екологічної вихованості дітей молодшого шкільного віку виступають народні традиції – своєрідне соціокультурне явище, що містить вагомий виховний потенціал, який передається з покоління до покоління, збагачуючись новим змістом, трансформуючись відповідно до конкретного історичного етапу розвитку суспільства.

Народні традиції та звичаї – це широке філософсько-педагогічне поняття. Як педагогічний феномен вони становлять основу і комплексний засіб виховання в умовах сьогодення. Педагогічна сутність національно-культурних традицій полягає у відтворенні в наступних поколіннях того кращого, що вироблено українським народом упродовж усієї історії свого існування.

3. На основі аналізу праць вчених, а також із метою оцінювання готовності майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання молодших школярів, обрано такі критерії: мотиваційно-ціннісний, змістовий, діяльнісно-поведінковий.

Мотиваційно-ціннісний критерій готовності передбачає: розвиток екологічної спрямованості в студентів, загострення екологічного інтересу, активізацію наявних екологічних знань, умінь і навичок екологічної діяльності, її аналізу й самооцінки, розвиток ціннісних орієнтацій, ставлень, екологічних і професійних установок. Змістовий критерій визначає наявність знань з методики викладання природознавства; педагогіки, етнопедагогіки; психолого-

педагогічних і фізіологічних особливостей учнів молодшого шкільного віку; форм і засобів формування екологічної свідомості молодших школярів засобами етнопедагогіки; наявність знань про критерії і показники їхньої екологічної вихованості; основних вимог і дотримання професійної етики, вміння вирішувати професійні проблеми та ситуації, що сприяють формуванню екологічної свідомості молодших школярів.

Діяльнісно-поведінковий критерій містить екологічну поведінку, яка є наслідком реалізації конструктивного змісту екологічної свідомості й визначається особливостями того психологічного поля, яке властиве тій чи іншій особистості.

У відповідності до критеріїв було виокремлено наступні рівні сформованості готовності майбутніх педагогів до екологічного виховання засобами народної педагогіки: креативний (високий), частково-продуктивний (середній), формальний (низький).

Проведений нами констатувальний експеримент дав змогу встановити низьку готовність студентів до екологічного виховання молодших школярів. Причинами такого стану вважаємо утилітарно-практичне ставлення майбутніх педагогів до професійної підготовки, нерозуміння важливості екологічного виховання, не усвідомлення студентами цілей і завдань діяльності з екологічного виховання молодших школярів, недостатній рівень розвитку власного екологічного досвіду майбутніх фахівців, побутування серед студентів стереотипних уявлень про організацію екологічного виховання дітей, не усвідомлення майбутніми учителями екологічного потенціалу навчальних предметів початкової школи, сфери спілкування та взаємин тощо.

4. Модель підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування екологічної культури молодших школярів розроблена на основі висновків, зроблених у ході аналізу психологічної, педагогічної, соціологічної та філософської літератури з означеної проблеми. Розроблена модель спрямована на виконання соціального замовлення суспільства – формування соціально-активної особистості, здатної жити в гармонії з природою. Вона

представлена методологічно-цільовим, змістово-технологічним, діагностично-результативним блоками.

Методологічно-цільовий блок визначається метою підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування екологічної культури молодших школярів відповідно до соціального замовлення на таких фахівців. Змістово-технологічний блок містить етапи, зміст, форми, методи, технології. Діагностично-результативний блок пов'язаний з реалізацією цілей підготовки й досягненням відповідних результатів. Відповідно до цього завершальний етап містить: аналіз і оцінку результатів діяльності студентів. Критеріально-оцінний апарат містить критерії та рівні готовності студентів до екологічного виховання молодших школярів засобами народної педагогіки.

Отже, модель складає: мету, завдання, підходи, принципи загальні та специфічні, етапи, зміст, організаційні аудиторні та позааудиторні форми, методи активного навчання, технології, критерії, рівні, результати.

5. Метою формувального експерименту була розробка і апробація на основі моделі експериментальної технології, спрямованої на підвищення рівнів готовності майбутніх вчителів до екологічного виховання молодших школярів.

Включення в змістову парадигму підготовки студентів матеріалу екологічного спрямування з метою інтеграції екологічних та психологопедагогічних знань реалізовувалась у процесі вивчення навчальних дисциплін «Теорія і методика виховання», «Методика викладання природознавства в початковій школі».

На основі визначених науковцями педагогічних умов та даних констатувального експерименту обґрунтовано такі педагогічні умови: включення в змістову парадигму підготовки студентів матеріалу екологічного спрямування; використання оптимальних традиційних та інноваційних форм і методів у напрямі активізації аксіологічного потенціалу студентів з метою актуалізації потреб молодших школярів у природоохоронній діяльності; організація освітнього процесу засобами взаємозв'язку теоретичної й практичної підготовки на основі впровадження природознавчих технологій.

Під час практичних робіт студенти опанували методику організації в початковій школі методів навчання природничої освітньої галузі (спостереження, розпізнавання, дискусія, дослід, моделювання, проектування, гра, розповідь, бесіда, демонстрація фільму та презентації).

Процес впровадження експериментальної методики здійснювався в аудиторній (проблемні лекції та семінари, тематичні дискусії (круглий стіл, конференція), презентація, лабораторні дослід, груповий тренінг) і в позааудиторній діяльності (екологічні акції, екологічний рух, природоохоронні заходи, екскурсії, експедиції, подорожі, екологічна стежина, театралізовані заходи).

Педагогічна практика організована як особистісно-орієнтована, ускладнювальна, комплексна і творча. Проходження пропедевтичної практики, окрім традиційних завдань, містили ще й додаткові завдання екологічного спрямування: наповнення навчального матеріалу для учнів 1 - 2 класів елементами народної культури, що стосуються традицій взаємодії людей і флори, з метою кращого засвоєння знань, підкріплення їх позитивними або негативними емоціями, вивчення причинно-наслідкових зв'язків, прямої та оберненої залежності людини від рослинного світу і навпаки; формування ціннісного суб'єкт-суб'єктного ставлення до рослинного світу на основі біоцентричного світогляду наших предків, етичних та екологічних традицій українського народу у ставленні до рослин; формування емоційної потреби милуватися красою флори, відчувати відповідальність за неї та бажання їй допомагати; формування в учнів практичних навичок, досвіду та стереотипів екологічно доцільної поведінки у взаємодії з об'єктами флори, вміння свідомо підпорядковувати власні дії та вчинки екологічним нормам, аргументувати дорослим та одноліткам необхідність дотримуватись цих норм.

Відповідно до проведеного аналізу використання екологічного потенціалу надбань української етнічної культури в освітньому процесі початкової школи ми зупинились на застосуванні наступних її складових: давніх народних вірувань (міфології, повір'їв, забобон); українського дитячого фольклору;

народних звичаїв (традиційних морально-етичних норм поведінки); святково-обрядової культури; українського народного декоративно-прикладного мистецтва.

Аналіз показників сформованості готовності студентів до екологічного виховання на основі відносних показників, які синтезовано за трьома критеріями: змістовим, емоційно-ціннісним та діяльнісно-поведінковим, дав змогу виявити загальну тенденцію зростання кількості студентів, рівень сформованості готовності студентів до екологічного виховання яких визначено як креативний (на 17,3 %) в експериментальній групі. Відповідно, кількість студентів, охарактеризованих частково-продуктивним рівнем сформованості готовності студентів до екологічного виховання, збільшилась на 11 %. Показники формального рівня зменшились в експериментальній групі на 28,3 %. Натомість у контрольній групі не виявлено подібних змін. Зокрема, показники креативного рівня у контрольній групі зросли на 6,4 %, частково-продуктивного – на 5,1 %, показники формального рівня зменшились на 11,5 %.

Порівняльний аналіз даних педагогічного експерименту підтвердив, що рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до окресленої діяльності можна суттєво підвищити завдяки впровадженню в педагогічний процес вищої школи запропонованої автором моделі та технології екологічного виховання засобами народної педагогіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/ghotovnistj> s (дата звернення: 15.08.2020).
2. Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі. Київ: Радянська школа, 1981. 264 с.
3. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе : книга для учителя. Москва : Просвещение, 1985. 208 с.
4. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод. посібник. Київ: ІЗМН, 1998. 204 с.
5. Большакова І. Студія онлайн-освіти EdEra. Інтегрований курс «Я досліджую світ». Навчання на основі запитів. URL: <https://edera.gitbooks.io/glossary/6/world.htm>. 2018. (дата звернення: 18.04.2019).
6. Борисенко Н. М. Педагогічні умови формування екоцентричного світогляду майбутніх учителів початкових класів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Херсон, 2010. 307 с.
7. Будник О. Особливості української етнопедагогіки. *Шкільна бібліотека*. 2015. №6. С.52-54.
8. Бур'ян Л. Формування творчої особистості засобами етнопедагогіки : методична розробка. *Все для вчителя*. 2010. №15 (трав.). С.18-20.
9. Варениченко А. Б. Підготовка майбутнього вчителя до здійснення еколого-естетичного виховання молодших школярів. *Розвиток професійної майстерності педагогів в умовах нової соціокультурної реальності*: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ.конф., 11–12 квіт. 2019 р. Тернопіль: Тайп, 2019. Ч.1. С.72-75.
10. Варениченко А. Б., Мелаш В. Д. Випереджаюча екологічна освіта для сталого розвитку: теорія та практика: навч. посіб. Рига, 2018. 72 с.
11. Вихрущ В. О. Природознавство в цифрах і фактах. Довідник для вчителів та учнів початкових класів . навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2016. 96 с.

12. Вишневецький О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич : Коло, 2003. 528 с.
13. Вітюк В. В. Готовність педагогів до змін в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа». *Педагогічний пошук*. 2017. №2 (94). С. 3-6.
14. Войтович А. Ю. Екологічне виховання учнів початкових класів в Україні та Європі: компаративний аспект. Молодь і ринок. Дрогобич: ДДПУ, 2016. № 2. С.149–154.
15. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посіб. Київ : Академія, 2002. 576 с.
16. Волощенко О. В., Козак О.П., Остапенко Г.С . Я досліджую світ : підруч. для 2 кл. закл. загальн., серед., освіти (у 2-х част.). Ч. 2. Київ : Світич, 2019. 128 с. : іл.
17. Волощенко О. В., Козак О.П., Остапенко Г.С . Я досліджую світ : підруч. для 3 кл. закл. загальн., серед., освіти (у 2-х част.). Ч. 2. Київ : Світич, 2019. 160 с. : іл.
18. Гарифуллина А. Р. Реализация педагогических условий модели формирования экологической культуры будущего учителя начальных классов в процессе изучения психолого-педагогических дисциплин. *Концепт*. 2013. Т.3. С.1691–1695.
19. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2008. 278 с.
20. Гра по-новому, навчання по-іншому. Методичний посібник/ Упорядник О. Рома. The LEGO Foundation, 2018. 44 с.
21. Граматик Н. В. Формування екологічної відповідальності в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Черкаси, 2012. 315 с.
22. Григорович О. П. Інтелект-карти як засіб формування екологічної культури молодших школярів. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 10. Т.1. С.161-166.

23. Григорович О. П., Волохата К. М. Формування основ екологічної культури молодших школярів засобами екологічного просвітництва. *Молодий вчений*. 2019. № 5.2. С. 122-125.
24. Гринёва Е. А., Прохорова С. Ю. Методика диагностики экологической воспитанности младших школьников: метод. пособ. Ульяновск, 2008. 84 с.
25. Грошовенко О. П. Формування еко-гуманістичної позиції молодшого школяра в умовах шкільного навчання. *Молодий вчений*. 2018. № 1. С. 283-288.
26. Грущинська І. В., Хитра З.М. Я досліджую світ. Підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) : Частина 1. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 144 с. : іл.
27. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004. 450 с.
28. Дмитренко М. К. Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування: Колективна монографія. Київ: Паливода А. В.. 2014. 320 с.
29. Дубровська Л. О., Дешко О. О. Проблема готовності вчителів початкових класів до упровадження ідей реформи нової української школи. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2018. №3. С. 23-27.
30. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 410 с.
31. Жаркова І. І. Формування предметної природознавчої компетентності молодших школярів шляхом використання проектної технології. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія : Педагогіка. Тернопіль. 2015. № 1. С. 43-49.
32. Завгородня Т. Проблеми педагогіки : історія, сучасність, перспективи. Івано-Франківськ : Третяк І., 2008. 427 с.
33. Закон України «Про вищу освіту» : станом на 5 вересня 2017 року [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/>

34. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 15.08.2020).
35. Зязюн І. А. Система освіти у вимірі компетентнісної діяльності й дії вчителя та майстерного управління учінням. *Вища освіта України*. № 3 (дод. 2). 2014. С. 29-36.
36. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб. : Питер, 2000. 512 с.
37. Ігрові технології як інструмент профілактичної роботи спеціалістів психологічної служби закладів освіти : [навч.-метод. пос.] / автор-упорядник Т. В. Войцях. Черкаси : Черкаський ОПОПП, 2014. 92 с.
38. Ільман В. Деякі аспекти вдосконалення професійної підготовки вчителя початкової школи : сучасні тенденції. *Рідна школа*. 2011. № 1-2. С. 30-32.
39. Інноваційні технології навчання: навч. посібн. для студ. вищих технічних навчальних закладів / упорядн. словника С.В. Волобуєва. Київ : НТУ, 2017. 172 с.
40. Інтегрований курс «Я досліджую світ». Навчання на основі запитів. URL: <https://edera.gitbook.io/glossary/metodiki-vikladannya-u-1-klasi/worldю>. 2018. (дата звернення: 18.04.2019).
41. Казанішена Н. В. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2011. 256 с.
42. Коваль Л. В. Професійна підготовка майбутніх учителів у контексті розвитку початкової освіти : монографія. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2012. 343 с.
43. Колесник М. О. Форми, засоби та методи екологічного виховання учнів. *Екологічний вісник*. 2006. № 3. С.15-19.
44. Комар О. А. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивних технологій. Теоретико-методичні аспекти. Монографія. Умань: РВЦ «Софія», 2008. 332 с. 52.
45. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики: колективна монографія /

- [Н.М. Бібік, Л.С. Ващенко, О.І. Локшина [та ін.]; за заг. ред. О.В. Овчарук. Київ: «К.І.С.», 2004. 112 с.
46. Кононенко Н. Формування природничо-наукової компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Біологія і хімія в сучасній школі*. 2013. № 4. С. 42-45.
 47. Концептуальні засади реформування середньої школи. Нова українська школа / Міністерство освіти і науки України. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf> (дата звернення: 15.08.2020).
 48. Крамаренко А. М. Формування екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи: теорія і практика : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2014. 380 с.
 49. Кузнєцова Л. Активізація пізнавальної діяльності на уроках природознавства у початкових класах. *Початкова школа*. 2013. № 7. С. 9-10.
 50. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 486 с.
 51. Кукалець М. В. Навчально-виховна практика. II курс. 4 семестр : метод. посіб. Рівне : Редакційно-видавничий центр «ТЕТІС», 2006. 51 с.
 52. Кукалець М. В. Практично-лабораторний курс із методики викладання природознавства : методичний посібник для студентів педагогічних факультетів. Рівне : Редакційно-видавничий центр «ТЕТІС» Міжнародного університету «РЕГІ» імені академіка Степана Дем'янчука, 1999. 47 с.
 53. Кукалець М. В. Формування умінь працювати з підручником на уроках природознавства у 3–4 класах. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ* : збірник наукових праць. Рівне, 2003. С. 84–86.
 54. Кукалець М.В. Методика викладання природознавства у початковій школі : навчально-методичний посібник за модульно-рейтинговою системою навчання студентів спеціальності «Початкова освіта». Рівне, 2010. 151 с.

55. Курлянд З. Н. Професійна усталеність вчителя – основа його педагогічної майстерності. Одеса, 1995. 160 с.
56. Кушакова І. В. Деякі питання професійної готовності майбутніх учителів початкових класів. *Гуманізація навчального процесу* : зб. наук. праць. Слов'янськ : СДПУ, 2009. С. 66-70.
57. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості: наук. монографія. Київ: КММ, 2006. 255 с.
58. Матвієнко О. В. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної взаємодії : монографія. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. 384 с.
59. Мозуль І.В. Навчання природознавства в сучасній початковій школі : програма спецкурсу. Глухів : РВВ ГНПУ, 2016. 30 с.
60. Мозуль І.В. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до навчання природознавства молодших школярів в освітній системі університету. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання* : зб. наук. пр. / За заг. ред. проф. О.В. Матвієнко. 2015. Вип. 51. С. 133-137.
61. Навчальні програми для 1-4 класів. Програми Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli> (дата звернення: 15.01.2021).
62. Ніколенко Л. Т. Педагогіка партнерства як умова реалізації завдань розвитку особистості дитини у контексті Нової української школи. *Методист*. 2018. Т. 6. С.84-92.
63. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja. Київ: Літера ЛТД. 2018.
64. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: навч. пос. / За ред. І. А. Зязюна, О. М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2003. 240 с.
65. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF> (дата звернення: 15.08.2020).

66. Развитие системы образования – обеспечение будущего : монография : в 3 кн. / [авт. кол. : А. А. Артемьев, М. Р. Бечвая, И. С. Богомолова, А. Н. Крамаренко и др.]. Одесса : Куприенко С. В., 2013. Кн. 1. 169 с.
67. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ : Генеза, 1999. 389 с.
68. Савченко О. Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра. К.: Педагогічна думка, 2014. 176 с.
69. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. К.: Вища школа, 2004. 335 с.
70. Сластенин В. А. Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; Под ред. В. А. Сластенина. М. : Издат. центр «Академия», 2002. 576 с.
71. Сорочук І. І. Роль діяльнісного підходу у процесі становлення педагога нового покоління. *Young Scientist*. 2018. №12.1 (64.1). С. 63-67.
72. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. Київ : Радянська школа, 1985. 240 с.
73. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. Київ : Радянська школа, 1971. 208 с.
74. Сявавко Є.І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. Київ, 1974. 320 с.
75. Тараненко С.П. Інтеграція навчальних предметів як засіб формування в учнів початкової школи цілісності сприйняття навколишнього світу. URL: <http://library.ippro.com.ua>. 2017. (дата звернення:19.04.2019).
76. Упровадження концепції Нової української початкової школи в Запорізькій області: перші кроки: колективна монографія / відп.ред. Т.Є. Гура. Запоріжжя, 2019. 260 с.
77. Формування культури екологічної поведінки учнів основної школи: метод. посіб. / Пустовіт Н. А. та ін. Кіровоград, 2014. 156 с.
78. Хижняк І. А. Ключові результати професійної підготовки сучасного вчителя початкової школи у ЗВО. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2018. Вип.8. С.5-15.

79. Хомич Л. О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів. Київ : Магістр –S, 1998. 200 с.
80. Хроленко М. В. Формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2006. 234 с.
81. Чайковська Г. Б. Формування екологічної компетенції в майбутніх учителів початкової школи. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер.: Педагогіка. 2010. №3. С.54-59.
82. Чала В. В., Дебетист О. В., Ярова Н. А. Виховання екологічної культури молодших школярів. *Початкова освіта*. 2013. №15. С.12-23.
83. Шевчук О. В. Еколого-виховний потенціал української народної культури. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць, 2014. № 36 С.143-146.
84. Шевчук О. Використання українських міфічних персонажів на уроках з курсу «Я і Україна». *Початкова школа*. 2011. № 5. С. 36-40.
85. Шевчук О. Готуємось до Великодня. *Початкова школа*. 2010. №3. С. 57-58.
86. Шевчук О. До кожного свята свої хлібенята (Робота з їстівним тістом у початкових класах: цікаво, екологічно, патріотично). *Початкова школа*. 2018. № 6. С. 40-42.
87. Шевчук О. Ми ялинки не рубаємо – дідуха виготовляємо!: Дідух та «павучки» – екологічна альтернатива сучасним новорічним атрибутам. *Початкова школа*. 2014. №12. С. 32-36.
88. Шевчук О. Специфіка формування екологічної поведінки в учнів початкової школи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. праць*, 2018. № 51. С. 85-89.
89. Шевчук О. У царстві Рода на природі: Екскурсія на природу: еколого-народознавчий аспект. *Початкова школа*. 2012. № 10. С. 27-30.

90. Шевчук О. Як Бог землю ділив. (Розробка уроку з природознавства на тему: Україна – моя Батьківщина, 1 клас). *Початкова школа*. 2014. № 6. С. 40-42.
91. Шишкіна Ю. О. Готовність майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. №4. С. 392-400.
92. Шкода М. Н. Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети та повір'я українського народу. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 544 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

для виявлення рівнів готовності майбутніх педагогів до екологічного виховання за змістовим критерієм

1. Як Ви вважаєте, яке місце в роботі учителя початкової школи займає проведення виховних заходів екологічного змісту?
2. Визначте мету та завдання екологічного виховання у початкових класах.
3. Як ви визначаєте мету екологічного виховання: спільну для всіх чи індивідуально для кожного учня молодшого шкільного віку?
4. Напишіть, будь ласка, які форми, методи та засоби екологічного виховання учнів початкових класів ви знаєте.
5. Які виховні заходи екологічного виховання з використанням елементів етнопедагогіки Ви можете назвати?
6. Які засоби етнопедагогіки варто використовувати учителю початкової школи у процесі екологічного виховання молодших школярів?
7. Ваші думки, пропозиції стосовно покращення виховної роботи з екологічного виховання у початкових класах.

Додаток Б

Тестові завдання для виявлення знань з методики екологічного виховання молодших школярів

Вказівки: усі завдання мають п'ять варіантів відповідей.

Позначте умовною позначкою «V» клітинку, яка відповідає правильній відповіді.

1. Природа використовується як засіб для:

- а) ознайомлення з навколишнім світом;
- б) формування початкових уявлень про навколишній світ;
- в) всебічного розвитку дітей;
- г) фізичного розвитку дітей;
- д) розумового розвитку дітей.

2. Психофізіологічна функція природи полягає у тому, що...:

- а) може знімати стрес і нормалізувати роботу нервової системи;
- б) вміщує широкий набір об'єктів для використання у медицині;
- в) рослини і тварини тісно взаємодіють одні з одними;
- г) явища конвергентної схожості мають зовнішній характер;
- д) однорідність середовища є причиною конвергенції.

3. Яке із суджень не належить до поняття «екологічна культура»?

- а) Розвивається протягом усього життя;
- б) закладається у дошкільному дитинстві;
- в) становлення відбувається за участі і під керівництвом дорослого;
- г) розглядається як уроджена властивість особистості;
- д) охоплює практику побутової і професійної діяльності.

4. Показником екологічної культури вчителя є...:

- а) розуміння екологічної ситуації планети;
- б) громадянська відповідальність за екологічну ситуацію, що склалася, і готовність змінити її;
- в) володіння методикою виховання та освіти;
- г) екологічна освіченість;

д) усі відповіді є правильними і мають розглядатися в сукупності.

5. Принцип енциклопедичності у процесі ознайомлення молодших школярів із природою означає:

- а) давати знання дітям з усіх галузей наук, тобто про все потроху;
- б) проводити заняття невеликими підгрупами;
- в) орієнтуватися на зону найближчого психічного розвитку під час навчання дітей;
- г) застосовувати на заняттях більше наочності;
- д) проводити комплексні екологічні заняття.

6. Принцип науковості під час ознайомлення дітей із природою означає, що...:

- а) заняття повинні мати інтегрований характер;
- б) необхідно застосовувати елементарну пошукову діяльність;
- в) необхідно давати достовірні знання дітям з усіх галузей наук, але адаптовані для віку дітей;
- г) слід використовувати на заняттях якомога більше наочності;
- д) усі відповіді є правильними.

7. Критеріями відбору понять та екологічного фактичного матеріалу є два моменти:

- а) наочна представленість і можливість включення у практичну діяльність;
- б) можливість пошукової діяльності та моделювання;
- в) наукове моделювання і практична діяльність у природі;
- г) трудова і творча діяльність з об'єктами природи;
- д) усі відповіді є правильними.

8. Екологічні поняття, які можуть використовуватися під час побудови методики екологічної освіти молодших школярів:

- а) взаємозв'язок живого організму із середовищем мешкання;
- б) морфофункціональна пристосованість організму до середовища мешкання;
- в) взаємодія людини з природою;
- г) ланцюги харчування у екосистемах;

д) усі відповіді є правильними і повинні розглядатися у комплексі.

9. Екологічний підхід до розуміння різноманіття у живій природі полягає:

- а) у тому, щоб показати дітям, що фізіологічні і морфофункціональні особливості організму відповідають середовищу його проживання;
- б) у необхідності демонструвати дітям, що на кожному етапі розвитку організму його зв'язок із середовищем набуває свого специфічного вираження;
- в) у тому, щоб показати, що морфофункціональна схожість рослин і тварин обумовлена схожістю взаємовідношення із середовищем мешкання;
- г) у тому, щоб на конкретних представниках рослинного і тваринного світу демонструвати учням послідовний процес розвитку живого організму із різноманітними вимогами та умовами середовища;
- д) усе є правильним у сукупності.

10. Екологічний підхід до утримання тварин і рослин у куточку природи початкової школи полягає:

- а) у розміщенні об'єктів з естетичної точки зору;
- б) у створенні умов, які відповідають потребам і пристосованості живих організмів до них;
- в) у можливості здійснювати дітьми догляд за об'єктами куточку природи;
- г) у розміщенні об'єктів куточку природи у певному місці групової кімнати;
- д) в утриманні тварин та рослин тільки на ділянці школи у великих вольєрах і теплицях.

11. Сезонними об'єктами куточку природи можуть бути:

- а) декоративні птахи;
- б) квіткова розсада;
- в) рибки в акваріумі;
- г) кімнатні рослини;
- д) город на вікні.

12. Об'єкти куточку природи, рекомендовані для утримання:

- а) папуга;
- б) хом'як;

- в) морська свинка;
- г) черепаха;
- д) кімнатні рослини;

13. Елементом екологорозвивального предметного середовища не може бути:

- а) мініферма;
- б) акваріум;
- в) кімнатні рослини;
- г) город на вікні;
- д) куточок природи.

14. Екологорозвивальне предметне середовище у початковій школі має сприяти:

- а) пізнавальному розвитку дітей;
- б) еколого-естетичному розвитку;
- в) формуванню моральних якостей;
- г) формуванню екологічно грамотної поведінки;
- д) усі відповіді є правильними в сукупності.

15. У куточку живої природи можуть перебувати будь-які тварини і рослини, якщо вони...:

- а) безпечні для життя і здоров'я дітей;
- б) непримхливі;
- в) цікаві для спостереження з дітьми;
- г) здорові і легко приручаються;
- д) усі відповіді є правильними і мають розглядатися в сукупності.

16. У яких класах проводяться порівняльні спостереження за об'єктами природи?

- а) У першому;
- б) у другому;
- в) у третьому;
- г) у четвертому;

д) в усіх класах початкової школи.

17. Моделювання з молодшими школярами в системі екологічної освіти й виховання — це...:

а) напрямок;

б) метод;

в) прийом;

г) форма;

д) результат.

18. До графічних моделей зараховується (-ються):

а) календар спостережень за сезонними явищами;

б) глобус;

в) сюжетні малюнки у книжці;

г) гербарний матеріал;

д) усі відповіді є правильними.

19. Настільно-друковані ігри природознавчого змісту проводяться:

а) на уроках природознавства;

б) на перерві;

в) в позаурочній діяльності;

г) в позакласній роботі;

д) в усіх формах організації освітнього процесу.

20. Педагогічний сенс екологічних свят полягає в тому, щоб...:

а) передавати дітям нові знання;

б) викликати позитивний емоційний відгук у дітей;

в) систематизувати знання дітей;

г) навчити дітей гратися разом;

д) сформувати мотивацію спілкування з батьками.

21. Екологічні свята у початковій школі проводяться на матеріалі, який...:

а) частково знайомий дітям;

б) не знайомий дітям;

в) добре знайомий дітям;

- г) повідомляють батьки дітям напередодні;
- д) діти вчать напам'ять разом із батьками.

22. Однією з форм екологічної освіти є:

- а) екскурсія у природу;
- б) бесіда;
- в) дидактична гра;
- г) читання книг;
- д) розглядання ілюстрацій про природу.

23. Екскурсія – це...:

- а) прогулянка за межі школи;
- б) засіб ознайомлення з природою;
- в) особлива форма заняття;
- г) похід на природу;
- д) прийом екологічної освіти.

24. Правильно та уміло проведена діагностика екологічної вихованості дітей...:

- а) показує рівень розвитку дітей;
- б) визначає реальний прогрес у розвитку дітей;
- в) виявляє ставлення дітей до об'єктів природи;
- г) надає можливість побачити ефективність програми з точки зору її впливу на розвиток дітей;
- д) усі відповіді є правильними в сукупності.

25. Діагностику екологічного виховання дітей доцільно проводити...:

- а) два рази на тиждень;
- б) два рази на місяць;
- в) два рази на рік;
- г) у першому класі і в період завершення навчання у початковій школі– у четвертому класі;
- д) усі відповіді правильні.

**Ключі правильних відповідей до тесту
«Екологічне виховання»**

Номер завдання у тесті	Ключ правильних відповідей	
	Варіант тестового завдання	
1		в
2		а
3		г
4		д
5		а
6		в
7		а
8		д
9		д
10		б
11		д
12		д
13		д
14		д
15		д
16		а
17		б
18		а
19		д
20		в
21		в
22		а
23		в
24		д
25		в

Всього балів: _____.

Інтерпретація результатів:

1-8 балів – формальний рівень;

9-18 балів – частково-продуктивний рівень;

19-25 балів – креативний рівень

Додаток В

Виховні години народознавчого змісту

Тема. Народний календар.

Мета: Продовжити формування уявлення про календар народних свят, викликати в учнів інтерес до традицій українського народу у відзначенні свят; розвивати пам'ять, мислення, виховувати шанобливе ставлення до традицій українського народу.

Хід заходу

а) гра «Мікрофон».

Зустріч весни, обряди, пов'язані з народженням дитини, закликання весни, народні свята, календарні свята.

Кожна країна, кожен народ має свої звичаї, які виробилися протягом багатьох століть. Цікавими звичаями та обрядами багата і наша країна.

б) Читання «святкового кола»

Різдвяні свята

Різдво як символ народження, появи нового. Обряди і звичаї, пов'язані з народженням нового, початком нового року, нового циклу природних процесів. Колядування, щедрування, рядження, ворожіння як намагання прогнозувати майбутній врожай, закликати вищі сили на допомогу у сільськогосподарських роботах.

Святе Водохреща

Водохреща як символ освячення води, святості води, її надзвичайно важливої ролі у природі, як джерела і ознаки життя. Охорона води - багато в чому охорона всієї природи. Купання у холодній воді як ознака здоров'я - фізичного і психічного, очищення від негативного.

Великдень

Великдень як символ відродження, оновлення, оживлення природи, початку життєвих процесів у живій природі. Яйце, крашанка як символ життя і народження нової істоти.

Свято матері

Матір як джерело життя будь-якої істоти. Кожне живе має матір, без матері нема життя.

Свято Трійці

Символ єднання людини з природою, наближення до довкілля. «Маювання» осель як символ любові до природи. Символ буйності і всесильності природи, віри у силу довкілля, обожнення природи. Виполювання бур'янів у Зелену суботу - ознака бажання допомогти природі очиститися від негативного. Можна рубати гілки дерев і рвати квіти - як символ подяки вищим силам за створення природи і людини.

Івана Купала

Свято Купала як символ оновлення природи. Перескакування вогнища як очищення від негативного. Пошук квітки папороті як намагання знайти універсальний засіб творення добра, щастя всьому живому. Вінкоплетення як символ єднання з природою.

Свято Маковія

Літнє свято, пов'язане з очікуванням і заклинанням доброго врожаю. Мак як символ великої родючості.

Свято Спаса

Спас як символ порятунку і одночасно закликання хорошого врожаю. Паляниця з медом і маком як символ доброго врожаю.

Обговорення приказки: «Від Введення до Благовіщення земля відпочиває та сили набирається». В цей час не можна працювати на землі, оскільки земля зігрівається, рослини пробуджуються.

Традиції шанобливого ставлення до землі-годувальниці - як прагнення зберегти майбутній урожай. Обряди освячення поля - з тією ж метою.

Обговорення і виявлення прихованого екологічного змісту хліборобських приказок: «На Юрка сховається в житі курка»; «На Прокопа жита копа»; «Як прийде Ілля, то наробить в полі гнилля»; «Дочекався Луки: ані хліба, ні муки»; «Хто не посіяв до Богослова, той не варт доброго слова» тощо. Усвідомлення, що глибинну основу вказаного зв'язку між хліборобським змістом та

екологічними традиціями розкриває саме система календарних обрядів і традицій.

Тема. Традиції охорони дерев.

Мета: Сформувати уявлення про необхідність охорони живої природи, викликати в учнів інтерес до традицій українського народу у галузі охорони природи, розвивати пам'ять, мислення, уяву; виховувати шанобливе ставлення до традицій українського народу.

Хід заходу

Обговорення дерев-символів, усвідомлення прихованого зв'язку екологічних чинників і стереотипів, що склалися відносно відомих дітям дерев.

Дуб - сила і міць; довговічність, міцність, непідвладність стихіям і руйнуванню. Ритуальні обряди, пов'язані з дубом, як символ набути такої ж міцності і довголіття.

Верба - сповіщає про прихід весни. Обряд посвячення верби як символ пробудження живої природи. Втикання галузок у землю як прагнення відродити природу. Верба біля криниць, води - щоб вода була чистою і холодною (охорона води). Висаджування верб біля ярів, канав, на піщаних пагорбах з метою уникнення ерозії ґрунтів. Висаджування верби біля рік, озер - щоб зміцнити береги, зберегти водойми від замулення. Верба неділя як день висаджування дерев, відновлення природи, охорони дерев. Верба як своєрідне позначення наявності води.

Калина - символ України. Де росте калина, там вода чистіша. Висаджування калини біля осель, обабіч доріг, на могилах як символ вірності, цнотливості і недоторканості довкілля. Калина як лікувальний засіб - символ охорони природи, яка допомагає людині.

Тополя - оберіг осель і людських доль, символ гнучкості. Тополі очищують повітря, це символ збереження і підтримки життя.

Священні гаї - символ заборони нищення природи. Обряди посвячення лісу як символ його охорони від знищення.

Тема. Традиції охорони тварин.

Мета: Сформувати уявлення про необхідність охорони тварин, викликати в учнів інтерес до традицій українського народу у галузі охорони тварин, розвивати пам'ять, мислення, уяву; виховувати шанобливе ставлення до традицій українського народу.

Хід заходу

Домашні тварини як годувальники і помічники людини в господарстві. Спочатку - годування домашніх тварин, потім - власна їжа.

Обряд годування тварин освяченими продуктами як прагнення захистити їх від хвороб.

На Юрія (6 травня) - обряд вигону худоби на пасовище до сходу сонця з освяченою галузкою і молитвами на черевці роси - прагнення захистити тварин.

Бджільництво - бджоли як «божі створіння». Бережливе ставлення до бджіл. Святий Зосим - святий покровитель бджіл. Обряд підгодовування бджіл освяченими продуктами як намагання охоронити їх від хвороб і підвищити продуктивність.

Культ птахів як символ святості природи. Птахи як символи весни, урожаю, приплоду, здоров'я і добробуту.

Урочиста зустріч птахів з вирію, випікання обрядового печива як надія на хороший рік, символ повернення життя.

Випускання птахів на волю як природоохоронна традиція.

Гніздо лелеки на обійсті - хороша ознака, більша ймовірність щастя і удачі.

Заборона кривдити ластівок і руйнувати їх гнізда – «бо хата згорить» - як природоохоронна традиція. Ластівка приносить з вирію весну - символ остаточного оживання природи.

Заборона кривдити маленьких пташенят – «мама їх покине».

Гріх нанести кривду птахам, захист і підгодовування диких птахів.

Священні птахи - соловей, зозуля, ластівка, голуб, чорногуз, лелека, чапля, жайворонок. Недобрі, але нешкідливі віщунки - сова, сич, сорока, ворона. Шкідливі птахи - шуліка, яструб як шкідники.

Соловейко - віщун весни, співець весни та кохання.

Зозуля - ворожка, яка віщує добре і недобре і знає вік кожного.

Тема. Традиції охорони води.

Мета: Сформуванню уявлення про необхідність охорони неживої природи і, зокрема, водних ресурсів, викликати в учнів інтерес до традицій українського народу у галузі охорони води, розвивати пам'ять, мислення, уяву; виховувати шанобливе ставлення до традицій українського народу.

Хід заходу

Культ води як основи життя і рослин, і тварин, і людини.

Обожнювання джерел, криниць як усвідомлення необхідності охорони водних ресурсів.

Обряд освячення води і освячення водою - символ її довгого збереження, віра в магічну силу води, в те, що вона може берегти святість.

Вода як цілитель, магічний символ лікувальних властивостей.

Охорона, побудова і відновлення криниць, очищення джерел, обсадження водойм деревами - символ святості і прагнення берегти воду.

Освячення водних місць.

Наявність води як символ удачі і успіху. Вода дарує людям здоров'я, силу, наснагу.

Ритуали вибору місця під криницю як символ святості води.

Народний календар розуміється нами як народна хронологічна система визначення часу тієї чи іншої події в добі, господарському сезоні, порі року відповідно до явищ природи і важливих суспільно-сімейних подій, переважно традиційних свят. Інколи етнографи вживають термін «Народний календар» як синонім до опису свят та обрядів у їх календарній послідовності. Становлення українського народного календаря відбувалось протягом тривалого часу. Вирощуючи культурні злаки, випасаючи худобу, український селянин фіксував

всі атмосферні зміни з огляду позитивних чи негативних впливів на результати його праці. Оскільки головним заняттям прадавніх українців було хліборобство, наш народний календар з повним правом можна назвати хліборобським, або аграрним календарем. Стрижень життя - городньо-польові роботи, де землеробські покоління накопичили дивовижні знання про властивості природи - знання, на жаль, толком ніколи не записані. Ці роботи мали свою календарну періодичність, коли життя людини вслуховувалося в життя рослин.